

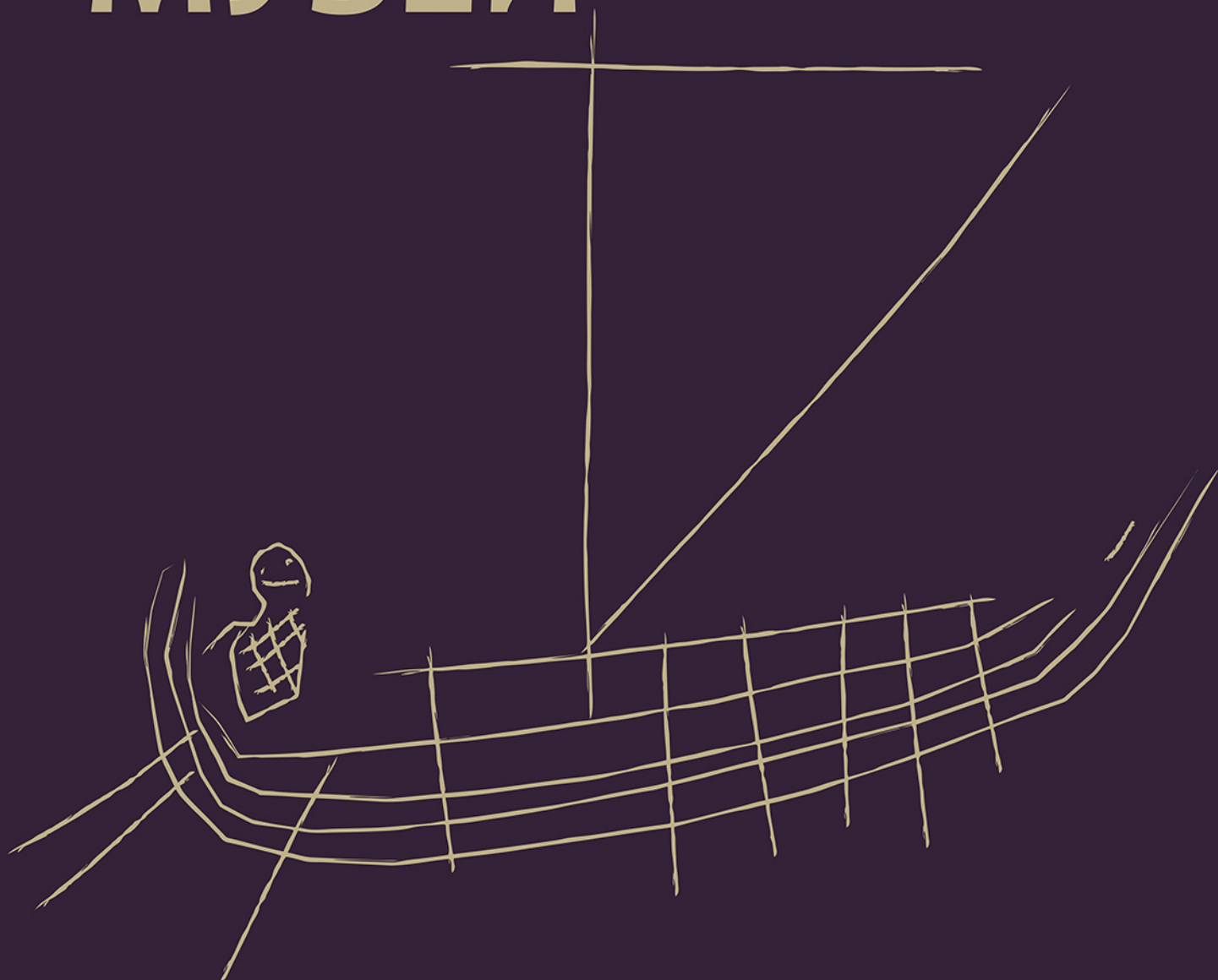
110 години музейно дело в Бургас

ИЗВЕСТИЯ

на

БУРГАСКИЯ

МУЗЕЙ

Том VIII, Част I

110 години музейно дело в Бургас

**ИЗВЕСТИЯ
НА
БУРГАСКИЯ МУЗЕЙ**

Том VIII, Част I

110th anniversary of the Burgas museum

**BULLETIN
OF
THE BURGAS MUSEUM**

Volume VIII, Part I

БУРГАС 2022

BURGAS 2022

*Изданието се реализира
по проект, финансиран от
Министерството на културата
на Република България*

*The publication is realized
within a project financed
by the Ministry of Culture
of the Republic of Bulgaria*

издава: *Published by:*
Регионален исторически музей – Бургас **Regional Historical Museum of Burgas**

редакционна колегия: *Editorial board:*
главен редактор: *Chief editor:*
проф. д.и.н. Светлозар ЕЛДЪРОВ **Prof. Dr. of Historical Sciences Svetlozar ELDAROV**
редактори: *Editors:*
проф. д-р Иван ХРИСТОВ **Prof. Dr. Ivan HRISTOV**
проф. д-р Николай НЕНОВ **Prof. Dr. Nikolay NENOV**
доц. д-р Светла ДАЛАКЧИЕВА **Assoc. Prof. Dr. Svetla DALAKCHIEVA**
д-р Милен НИКОЛОВ **Dr. Milen NIKOLOV**

съставител: *Compiler:*
д-р Милен НИКОЛОВ **Dr. Milen NIKOLOV**

художествен редактор: *Art editor:*
Яна СЛАВЯНСКА **Yana SLAVYANSKA**

предпечатна подготовка: *Prepress:*
Цветана ИЛЕВА **Tsvetana ILEVA**
Нели НИКИФОРОВА-ХРИСТОВА **Neli NIKIFOROVA-HRISTOVA**

превод: *Translation:*
Авторите в изданието **The authors in the publication**
Мила МИДЕЛИЕВА **Mila MIDELIEVA**

корица: *Cover:*
Рисунка – графит на бойна галера от края **Drawing – graphite of a war galley of the end of**
на XIII век от крепостта Русокастро **the 13th century from the fortress of Rusokastro**

СЪДЪРЖАНИЕ / CONTENT

ЧАСТ I / PART I

ОТ АРХЕОЛОГИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО „ДЕУЛТУМ“ ДО РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ БУРГАС

Мирослав Класнаков, Пламена Кирова, Иванка Делева, Светла Далакчиева 11

FROM DEULTUM ARCHAEOLOGICAL SOCIETY TO THE REGIONAL HISTORICAL MUSEUM BURGAS

Miroslav Klasnakov, Plamena Kirova, Ivanka Deleva, Svetla Dalakchieva 11

АРХЕОЛОГИЯ / ARCHAEOLOGY

АРХЕОЛОГИЧЕСКО ИЗДИРВАНЕ В ОБЩИНА АЙТОС

Илиян Петракиев, Мирослав Класнаков, Йоанна Катрева 38

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN AITOS MUNICIPALITY

Iliyan Petrakiev, Miroslav Klasnakov, Joanna Katreva 38

ПОГРЕБЕНИЯ ОТ БРОНЗОВАТА ЕПОХА В М. СИЛИХЛЯР КРАЙ ПРИМОРСКО

Петър Балабанов, Даниел Пантов 50

BRONZE AGE BURIALS IN “SILICHLJAR” NEAR THE TOWN OF PRIMORSKO, BULGARIA

Petar Balabanov, Daniel Pantov 50

ON A “TREASURE-HUNTING FIND” AT BURGAS MUSEUM

Martin Gyuzelev 67

ЗА ЕДНА „ИМАНЯРСКА НАХОДКА“ ОТ БУРГАСКИЯ МУЗЕЙ

Мартин Гюзелев 67

ПРИНОС КЪМ ИСТОРИЧЕСКАТА ТОПОГРАФИЯ НА АНХИАЛО ПРЕЗ РИМСКАТА ЕПОХА И КЪСНАТА АНТИЧНОСТ

Сергей Торбатов 74

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORICAL TOPOGRAPHY OF ANCHIALUS DURING THE ROMAN PERIOD AND THE LATE ANTIQUITY

Sergey Torbatov 74

ПРОУЧВАНЕ НА СЕВЕРОЗАПАДНИЯ НЕКРОПОЛ НА УЛПИЯ АНХИАЛО

Биляна Торбатова 114

EXCAVATIONS OF THE NORTHWESTERN NECROPOLIS OF ULPIA ANCHIALUS

Bilyana Torbatova 114

ПРОДУКЦИЯТА НА СОЗОПОЛСКАТА РАБОТИЛНИЦА ЗА СГРАФИТО КЕРАМИКА ОТ XIII – XIV В.

(предварителна публикация)

Цоня Дразева, Мария Манолова-Войкова 129

THE PRODUCTION OF SOZOPOL WORKSHOP FOR SGRAFFITO POTTERY DURING THE 13TH – 14TH CENTURIES

Tsonya Drazheva, Mariya Manolova-Voykova 129

ГРОБЪТ НА МАТАИСА КАНТАКУЗИНА ПАЛЕОЛОГИНА В „СТАРАТА МИТРОПОЛИЯ”
В НЕСЕБЪР В СВЕТЛИНАТА НА НОВИ ПРОУЧВАНИЯ

Стоянка Димова 144

THE GRAVE OF MATHEISSA KANTAKOUZENE PALAIOLOGINA AT “THE OLD
BISHOPRIC” IN NESSEBAR IN THE LIGHT OF NEW RESEARCH

Stoyanka Dimova 144

СЕРГЕЙ И. ПОКРОВСКИ И ВАДИМ К. ЛАЗАРКЕВИЧ – ПРИНОСЪТ ЗА
ДОКУМЕНТИРАНЕТО НА МЕСЕМВРИЙСКИТЕ ЦЪРКВИ В 20-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Валери Йотов 163

SERGEY I. POKROVSKI AND VADIM K. LAZARKEVICH AND THEIR CONTRIBUTION OF
THE DOCUMENTATION OF CHURCHES IN MESEMBRIA IN 20-IES OF 20TH CENTURY

Valeri Yotov 163

МОРСКА АРХЕОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ / MARITIME ARCHAEOLOGY AND HISTORY

ДИСТАНЦИОННИ МОРСКИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ ПО ЮЖНОТО
БЪЛГАРСКО ЧЕРНОМОРИЕ (2013 – 2021)

Кирил Велковски 177

MARINE REMOTE SENSING ARCHAEOLOGICAL SURVEYS ALONG THE SOUTHERN
BULGARIAN BLACK SEA COAST (2013 – 2021)

Kiril Velkovsky 177

СЕЛИЩА ОТ ПРАИСТОРИЧЕСКИ ВЛАЖНИ ЗОНИ ПО БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ

Ариане Балмер, Калин Димитров, Найден Прахов, Павел Георгиев 216

PREHISTORIC WETLAND SETTLEMENTS OF THE BULGARIAN BLACK SEA COAST

Ariane Ballmer, Kalin Dimitrov, Nayden Prahov, Pavel Georgiev 216

РИСУНКИ ГРАФИТИ НА КОРАБИ ОТ XIII-XIV В. ОТ ВОДОХРАНИЛИЩЕТО НА
ЗАМЪКА НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ ГРАД РУСОКАСТРО

Здравка Георгиева, Милен Николов 243

13TH AND 14TH CENTURY SHIP GRAFFITI FROM THE CITADEL CISTERN OF MEDIEVAL
CITY RUSOCASTRO

Zdravka Georgieva, Milen Nikolov 243

АТЛИМАН 1: ОСТАНКИ ОТ МАЛОТОНАЖЕН ДЪРВЕН ВЕТРОХОД ОТ ВТОРАТА
ПОЛОВИНА НА XIX В. В ЗАЛИВ АТЛИМАН

Драгомир Гърбов, Крум Бъчваров, Найден Прахов, Кирил Велковски 261

ATLIMAN 1: REMAINS OF A SMALL WOODEN SAILING MERCHANTMAN FROM THE
SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY IN THE BAY OF ATLIMAN

Dragomir Garbov, Kroum Batchvarov, Nayden Prahov, Kiril Velkovsky 261

ЗА НАЙ-РАННОТО КАРТИРАНЕ НА ГРЪЦКАТА КРЕПОСТ АТИЯ В БУРГАСКИЯ ЗАЛИВ

Иван Христов 278

ON THE EARLIEST MAPPING OF THE GREEK FORTRESS ATIA IN THE BURGAS GULF

Ivan Hristov 278

ОЩЕ ЗА „ХЕЛПМИЙТ“ <i>Драгомир Гърбов</i>	290
FURTHER ON THE HELPMEET <i>Dragomir Garbov</i>	290
УЧАСТНИЦИ В „ИЗВЕСТИЯ НА БУРГАСКИЯ МУЗЕЙ“ Т. VIII, Ч. I	309
CONTRIBUTORS TO THE BULLETIN OF THE BURGAS MUSEUM VOL. VIII, PRT I	309
УЧАСТНИЦИ В „ИЗВЕСТИЯ НА БУРГАСКИЯ МУЗЕЙ“ Т. VIII, Ч. II	312
CONTRIBUTORS TO THE BULLETIN OF THE BURGAS MUSEUM VOL. VIII, PRT II	312

СЪДЪРЖАНИЕ / CONTENT ЧАСТ II / PART II

НУМИЗМАТИКА, ЕПИГРАФИКА, СФРАГИСТИКА / NUMISMATICS, EPIGRAPHY, SPHRAGISTICS

ОЛОВНА ЕКЗАГИЯ ОТ РАЗКОПКИТЕ НА АНТИЧНИЯ АНХИАЛО В М. ПАЛЕОКАСТРО, ПОМОРИЕ <i>Антон Карабашев</i>	11
LEAD EXAGIA FROM EXCAVATION OF ANCIENT ANCHIALO IN AREA PALEOKASTRO, ROMORIE <i>Anton Karabashev</i>	11
НЕИЗВЕСТНО МОНЕТОСЕЧЕНЕ НА ТРАКИЙСКИЯТ ВЛАДЕТЕЛ КОТИС [II]/III/[IV] ОТ ~ 171-167-166/165 Г.ПР.ХР. <i>Атанас Койчев</i>	17
UNKNOWN COINAGE OF THE THRACIAN RULER KOTYS II / III FROM 171-167-166 / 165 BC <i>Atanas Koychev</i>	17
НОВИ МОНЕТНИ НАХОДКИ НА МОСТИС, САДАЛА И БИЗАНТИОН ОТ ТРАКИЙСКИЯ ВЛАДЕТЕЛСКИ ДОМ КРАЙ СИНЕМОРЕЦ <i>Атанас Койчев, Даниела Агре</i>	30
NEW COINS OF MOSTIS, SADALA AND BYZANTIUM FROM THE RESIDENCE OF A THRACIAN RULER NEAR THE VILLAGE OF SINEMORETS <i>Atanas Koychev, Daniela Agre</i>	30
НУМИЗМАТИЧНИЯТ МАТЕРИАЛ ОТ ПРОУЧВАНЕТО НА УПИ I-2826 И УПИ XXVII-2826 НА ТЕРИТОРИЯТА НА РИМСКИЯ ГРАД АНХИАЛО <i>Деян Драгоев</i>	47
THE NUMISMATIC MATERIAL FROM THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION OF PLOTS I-2826 AND XXVII-2826 IN THE TERRITORY OF THE ROMAN TOWN OF ANCHIALUS <i>Deyan Dragoev</i>	47

ЧИФЛИКЪТ НА ВОДЕНИЧАРОВИ ДО АКВЕ КАЛИДЕ И КОЛОНАТА С КЪСНОАНТИЧНИЯ ПОСВЕТИТЕЛЕН НАДПИС <i>Милена Дамаскова, Константин Господинов</i>	92
VODENICHAROVİ'S FARM NEAR AQUAE CALIDAE AND THE COLUMN WITH DEDICATIVE INSCRIPTION OF LATE ANTIQUITY <i>Milena Damaskova and Konstantin Gospodinov</i>	92

НОВООТКРИТИ МОЛИВДОВУЛИ НА БЪЛГАРСКИЯ ЦАР ПЕТЪР ОТ КРЕПОСТТА КАЛЕТО ПРИ КВ. ДОЛНО ЕЗЕРОВО, БУРГАС. ЕДНА ХИПОТЕЗА КЪДЕ Е БИЛ КРАЙМОРСКИЯТ МИТНИЧЕСКИ ПУНКТ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И ВИЗАНТИЯ ПРЕЗ X ВЕК <i>Иван Христов</i>	103
NEWLY DISCOVERED MOLYBDOBULLAE OF THE BULGARIAN TSAR PETAR FROM THE KALETO FORTRESS NEAR THE BURGAS RESIDENTIAL QUARTER OF DOLNO EZEROVO. A HYPOTHESIS ON THE LOCATION OF THE COASTAL KOMMERKİARIA BETWEEN BULGARIA AND BYZANTIUM IN THE 10 TH CENTURY <i>Ivan Hristov</i>	103

ВИЗАНТИЙСКИ ОЛОВНИ ПЕЧАТИ (X–XIII В.) ОТ СОЗОПОЛ <i>Йото Валериев</i>	110
BYZANTINE LEAD SEALS (10 TH – 13 TH CENTURY) FROM SOZOPOL <i>Ioto Valeriev</i>	110

МОНЕТИТЕ ОТ ЦИТАДЕЛАТА НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ ГРАД РУСОКАСТРО (Предварително съобщение) <i>Васил Мутафов</i>	125
THE COINS FROM THE CITADEL OF THE MEDIEVAL TOWN OF RUSOKASTRO <i>Vasil Mutafov</i>	125

КОЛЕКТИВНА МОНЕТНА НАХОДКА – XVIII ВЕК ОТ М. РАКОВ ДОЛ, ОБЩИНА СОЗОПОЛ <i>Мирослав Класнаков</i>	173
18 TH CENTURY COIN HOARD FROM RAKOV DOL LOCALITY, SOZOPOL MUNICIPALITY <i>Miroslav Klasnakov</i>	173

ИСТОРИЯ / HISTORY

БЕЛЕЖКИ ЗА БУРГАСКАТА МИТНИЦА ПРЕЗ XVIII – XIX ВЕК <i>Цветя Райчевска</i>	178
NOTES ON THE BURGAS CUSTOMS IN THE 18 TH – 19 TH CENTURIES <i>Tsveta Raychevska</i>	178
МАКЕДОНО-ОДРИНСКОТО ДРУЖЕСТВО В БУРГАС 1895 – 1903 Г. <i>Светлозар Елдъров</i>	187
THE MACEDONIAN-ADRIANOPLE SOCIETY IN BURGAS 1895 – 1903 <i>Svetlozar Eldarov</i>	187

ПЛАНОВЕ И ДЕЙСТВИЯ НА МЕСТНАТА ВЛАСТ В БУРГАС ЗА ВОДОСНАБДЯВАНЕ НА ГРАДА В КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX В.	
<i>Георги Дракалиев</i>	204
PLANS AND ACTIONS OF THE LOCAL GOVERNMENT IN BURGAS FOR WATER SUPPLY OF THE CITY AT THE END OF THE XIX AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY	
<i>Georgi Drakaliev</i>	204
ПРЕГЛЕД НА СПОРТНИТЕ КЛУБОВЕ, ДРУЖЕСТВА И ОРГАНИЗАЦИИ В БУРГАС ДО 1944 Г. ПО ДОКУМЕНТИ, СЪХРАНЕНИ В ДЪРЖАВЕН АРХИВ – БУРГАС	
<i>Десислава Лилова</i>	215
REVIEW OF SPORTS CLUBS, COMPANIES AND ORGANIZATIONS IN BURGAS UNTIL 1944 ACCORDING TO DOCUMENTS STORED IN THE STATE ARCHIVES – BURGAS	
<i>Desislava Lilova</i>	215
ИСТОРИЯ НА ПАРАХОДНИТЕ ДРУЖЕСТВА И АГЕНЦИИ В БУРГАС СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО ОТ 1878 Г., ДО КРАЯ НА 40-ТЕ ГОДИНИ НА XX В., ПО ДОКУМЕНТИ, СЪХРАНЕНИ В ОТДЕЛ „ДЪРЖАВЕН АРХИВ” – БУРГАС	
<i>Мария Събева</i>	233
HISTORY OF THE SHIPPING COMPANIES AND AGENCIES IN BURGAS AFTER THE LIBERATION FROM 1878 TO THE END OF THE 1940s OF THE XX CENTURY DOCUMENTS STORED IN THE STATE ARCHIVES DEPARTMENT – BURGAS	
<i>Maria Sabeva</i>	233
ОТ ПОМИНЪК ДО ИНДУСТРИЯ – ЧЕРНОМОРСКИЯТ РИБОЛОВ В БУРГАС И РЕГИОНА ПРЕЗ XX ВЕК	
<i>Пламена Кирова, Яна Иванова</i>	247
FROM LIVING TO INDUSTRY – BLACK SEA FISHING IN BURGAS AND THE REGION IN THE XX CENTURY	
<i>Plamena Kirova, Yana Ivanova</i>	247
ЖИТНАТА ТЪРГОВИЯ И ТЪРГОВСКО-ЖИТАРСКАТА КОРПОРАЦИЯ В БУРГАС В ПРОТОКОЛНИ И ОТЧЕТНИ ДОКУМЕНТИ ОТ 1886–1914 Г.	
<i>Владимир Анигностов</i>	257
THE GRAIN TRADE AND THE TRADE AND CEREAL CORPORATION IN BURGAS IN PROTOKOL AND REPORTING DOCUMENTS FROM 1886–1914	
<i>Vladimir Anignostov</i>	257
ПРОЯВИ НА НЕЛЕГАЛНАТА И ВЪОРЪЖЕНА СЪПРОТИВА СРЕЩУ ТОТАЛИТАРНИЯ РЕЖИМ В БУРГАСКИЯ РЕГИОН В ПЕРИОДА 9 СЕПТЕМВРИ 1944 – КРАЯ НА 50 ^{ТЕ} ГОДИНИ НА XX ВЕК	
<i>Стоян Райчевски</i>	262
MANIFESTATIONS OF UNDERGROUND ARMED RESISTANCE AGAINST THE TOTALITARIAN REGIME IN THE BURGAS REGION IN THE SEPTEMBER 9, 1944 – END OF THE 50S OF THE 20 TH CENTURY PERIOD	
<i>Stoyan Raichevsky</i>	262

БАРИЕРАТА МЕЖДУ СТРАХА И СВОБОДАТА, ПРЕТВОРЕНА В ИДЕИТЕ НА БАЕВ И ВЕЖИНОВ	
<i>Людмила Кутиева</i>	270
THE BARRIER BETWEEN FEAR AND FREEDOM RECREATED IN THE IDEAS OF BAEV AND VEZHINOV	
<i>Lyudmila Kutieva</i>	270

ЗА ХУДОЖНИКА ИВАН КОЖУХАРОВ И НЕГОВИЯ МАЛКО ИЗВЕСТЕН СТЕНОПИС В ИСТОРИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ В БУРГАС	
<i>Иванка Делева</i>	280
ABOUT THE PAINTER IVAN KOZHUHAROV AND IT'S LITTLE-KNOWN FRESCO IN THE HISTORICAL MUSEUM IN BURGAS	
<i>Ivanka Deleva</i>	280

ЭТНОЛОГИЯ / ETHNOLOGY

ТРАКИЙСКИЯТ КОННИК ОТ ПАРАКЛИСА НА СВЕТИ ГЕОРГИ В СТРАНДЖАНСКОТО СЕЛО ЗАБЕРНОВО	
<i>Татяна Байкушева</i>	289
THE THRACIAN HORSEMAN FROM SAINT GEORGE'S CHAPEL IN STRANDZHA VILLAGE OF ZABERNOVO	
<i>Tatyana Baykusheva</i>	289

ШАПКИТЕ НА БУРГАЗЛИЙКАТА ОТ ПЪРВОТО ДЕСЕТИЛЕТИЕ ДО СРЕДАТА НА XX ВЕК	
<i>Росица Топалова</i>	294
BURGAS WOMEN'S HATS FROM THE FIRST DECADE TO THE MIDDLE OF THE XX CENTURY	
<i>Rositsa Topalova</i>	294

БУРГАСКИЯТ ЖАРГОН ДО 1989 Г. (ОПИТ ЗА ДЕФИНИРАНЕ НА ТЕМАТА „ГРАДСКИ ЖАРГОН“)	
<i>Митко Иванов</i>	301
THE JARGON OF BURGAS UP UNTIL 1989. ATTEMPT AT DEFINING THE TOPIC „URBAN SLANG“.	
<i>Mitko Ivanov</i>	301

ПРИРОДА / NATURE

МЕСЕСТОЧЕРВЕН ДЛАНКОКОРЕННИК DACTYLORHIZA INCARNATA L. НОВ ВИД ЗА ПП „СТРАНДЖА“	
<i>Светла Далакчиева</i>	312
THE EARLY MARSH ORCHID DACTYLORHIZA INCARNATA L. A NEW SPECIES FOR STRANDZHA NATURAL PARK	
<i>Svetla Dalakchieva</i>	312

УЧАСТНИЦИ В „ИЗВЕСТИЯ НА БУРГАСКИЯ МУЗЕЙ“ Т. VIII, Ч. I	317
CONTRIBUTORS TO THE BULLETIN OF THE BURGAS MUSEUM VOL. VIII, PRT. I	317
УЧАСТНИЦИ В „ИЗВЕСТИЯ НА БУРГАСКИЯ МУЗЕЙ“ Т. VIII, Ч. II	320
CONTRIBUTORS TO THE BULLETIN OF THE BURGAS MUSEUM VOL. VIII, PRT. II	320

СЕЛИЩА ОТ ПРАИСТОРИЧЕСКИ ВЛАЖНИ ЗОНИ ПО БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ¹

Ариан БАЛМЕР, Калин ДИМИТРОВ, Найден ПРАХОВ,
Павел ГЕОРГИЕВ

PREHISTORIC WETLAND SETTLEMENTS OF THE BULGARIAN BLACK SEA COAST

Ariane Ballmer, Kalin Dimitrov, Nayden Prahov, Pavel Georgiev

Abstract: Along Bulgaria's Black Sea coast, a series of settlement remains from the Late Eneolithic and Bronze Age have been preserved underwater and in marshy environments. A few of them seem originally to have been terrestrial settlements which were flooded and abandoned when the level of the Black Sea rose, while others were actual wetland settlements. Specific remains of "pile-dwelling" architecture have been found, for example, at sites in the Varna Lakes area, in Sozopol harbour, and at Ropotamo and Urdoviza. As well as drawing parallels with the pan-European phenomenon of pile dwellings, the paper examines the broader significance of the Bulgarian wetland settlements, including their complex interrelationship with the water system and their role in the overall cultural landscape at the time of their occupation.

Key words: Bulgaria, Black sea coast, wetland, prehistoric settlements, pile dwellings, Chalcolithic, Early Bronze Age.

Резюме

По Българското Черноморско крайбрежие под вода са запазени останки от редица селища от енеолита и бронзовата епоха. Изглежда, че някои от тях или части от тях са били първоначално сухоземни селища, които са били залети при повишаване нивото на Черно море. За повечето обаче данните сочат, че са били селища, изградени в праисторически влажни зони. На обекти като тези в района на Варненските езера, в пристанището на Созопол, пред устието на р. Ропотамо и край полуостров Урдовиза са открити характерните останки от т.нар. „наколни селища“. В статията се отбелязва паралелът с този общо-

европейски феномен, обръща се внимание на по-широкото значение на праисторическите селища от влажните праисторически зони по древното черноморско крайбрежие, сложното им взаимодействие с водната система (сладководна и морска) и ролята им в цялостния културен пейзаж по време на тяхното обитаване.

Ключови думи: България, черноморско крайбрежие, влажни зони, праисторически селища, наколни жилища, късен енеолит, бронзова епоха

¹ Настоящата статия е адаптирана версия на оригиналния текст: A. Ballmer, K. Dimitrov, N. Prahov, P. Georgiev (под печат) *Prehistoric wetland settlements of the Bulgarian Black Sea coast*. – In: A. Ballmer, A. Hafner, W. Tinner (eds.). *Prehistoric Wetland Sites of Southern Europe. Archaeology, Chronology, Palaeoecology and Bioarchaeology*. (Series: Natural Science in Archaeology). Cham: Springer International Publishing. (forthcoming)

1. Увод

Всички известни селища от праисторически влажни зони в България са открити по черноморското крайбрежие. Засега подобни селища не са известни от вътрешността на страната, но тази картина вероятно отразява състоянието на археологическите изследвания във влажните зони във вътрешността на страната.

Първоначално подводната археология в България се развива по черноморското крайбрежие с фокус на изследване на древни пристанищни съоръжения и корабокрушения. Първите данни за праисторически селища под вода датират още от 20-те години на XX век, а систематичното им изследване започва около 60 години по-късно, като днес те са сред основните изследователски теми на Центъра за подводна археология – държавния културен институт в областта на подводното културно наследство в България.

Актуалното състояние на проучванията позволява част от българските подводни обекти да бъдат определени като *селища от праисторическите влажни зони*, характеризиращи се с добре запазени дървени стълбови конструкция, изградени над блатисти и/или периодично заливани влажни терени².

Най-ранните неолитни селища в България са датирани около 6300 г. пр. Хр. (за абсолютната хронология виж Boyadziev 1995; Boyadziev 1998; Görzsdorf, Boyadziev 1997). Известните досега праисторически селища от

² Въпросът за характера на праисторическите селища, откривани под вода по Западното Черноморие, досега не е бил обект на детайлно проучване, което води до колебание в тяхното назоваване и интерпретиране. В българската литература са използвани няколко термина за означаване на тези обекти: „наколни селища“, „потопени селища“, „залети селища“. Колебанието в назоваването им има пряка връзка с развитието на интерпретациите на подобни обекти в района на Алпите през последните 150 години. В настоящата статия в българската литература се въвежда названието „селища от праисторически влажни зони“, като с това, от една страна, се акцентира върху средата, в която тези селища са възникнали и която ги е съхранила, и от друга, се въвежда термин, който напоследък е широко използван в чуждестранната литература, поради това, че насочва към средата и обитателите на тези селища.

влажните зони се появяват по-късно: в края на енеолита, в късните етапи на културите Коджадермен – Гумелница – Караново VI и Варна III (ок. 4450–3950 г. пр. Хр.). Вторият етап на селищата от влажните зони се отнася към ранната бронзова епоха (РБЕ) (ок. 3175–2525 г. пр. Хр.). Между двата етапа е т. нар. „Преходен период“ (ок. 3800–3175 г. пр. Хр.), който се характеризира с прекъсване на обитаването, липса на селища (Вайсов 1992; Todorova 1995; Todorova 2003; Tsirtsoni 2016), високи подпочвени води (Filipova-Marinova et al. 2007) и възстановяване на горите (Filipova-Marinova et al. 2011). Някои находки от Варненските езера подсказват, че съществува и трети, къснобронзов етап на селищата от влажните зони, който се отнася към втората половина на II хил. пр. Хр. (Тончева 1972; Toncheva 1981).

Поради благоприятната среда с богати и разнообразни ресурси може да се предполага, че Западното черноморско крайбрежие е било привлекателно място за обитаване от времето на палеолита, мезолита и през целия неолит (Gatsov 1984; Gatsov 1988; Gatsov, Ozdogan 1994; Gatsov, Schwarzberg 2006). В подкрепа на това разсъждение през последните години бяха открити свидетелства за няколко къснонеолитни сухоземни крайбрежни обекти от края на VI хил. пр. Хр. (Leshtakov 2010; Leshtakov et al. 2020). Фактът, че досега не са открити крайморски селища, предхождащи късния неолит, вероятно е свързан със значителни промени в бреговата линия, при които по-ранните археологическите останки са се оказали под днешното морско равнище, вероятно погребани под значителни морски седименти.

Миналото на Западното Черноморие (както и запазването на археологическите обекти) може да бъде разбрано на фона на съответните изменения на морското ниво, свързани с еволюцията на бреговата линия и промяната на характера водата на Черно море, която постепенното повишава солеността си. Научният дебат за еволюцията на Черно море няма да бъде представян подробно, но някои основни аспекти следва да се подчертаят. През кватер-

нера Черно море претърпява различни, дори драматични промени (Yanko-Hombach et al. 2007a; Yanko-Hombach et al. 2007b; Kislov, Toporov 2011; Lericolais et al. 2011; Nicholas et al. 2011; Kislov 2018). По време на най-ниското си ниво то става самостоятелен сладководен басейн, който се оттича в системата на Световния океан. Ритъмът и скоростта на покачване на нивото на Черно море продължават да бъдат обект на научни дискусии, но за настоящото изложение е важно да се посочи, че е доказано, че в средата и в началото на късния холоцен се случват серия от по-малки и по-големи промени в нивото на този воден басейн. Те се отразяват на очертаванията на бреговата линия и засягат значително разположените близо до нея селища и тяхната икономика. През периода, дискутиран в настоящата статия (време на обитаването на селищата), и по-специално между 4450 и 2525 г. пр. Хр., относителното морското ниво е било поне 6 – 8 м по-ниско от днешното. Селищата били залети от бърз и динамичен трансгресивен процес на два етапа – в късния халколит и в края на ранната бронзова епоха, между които е засвидетелствано понижаване на морското ниво.

2. Археологически останки от селища в праисторически влажни зони

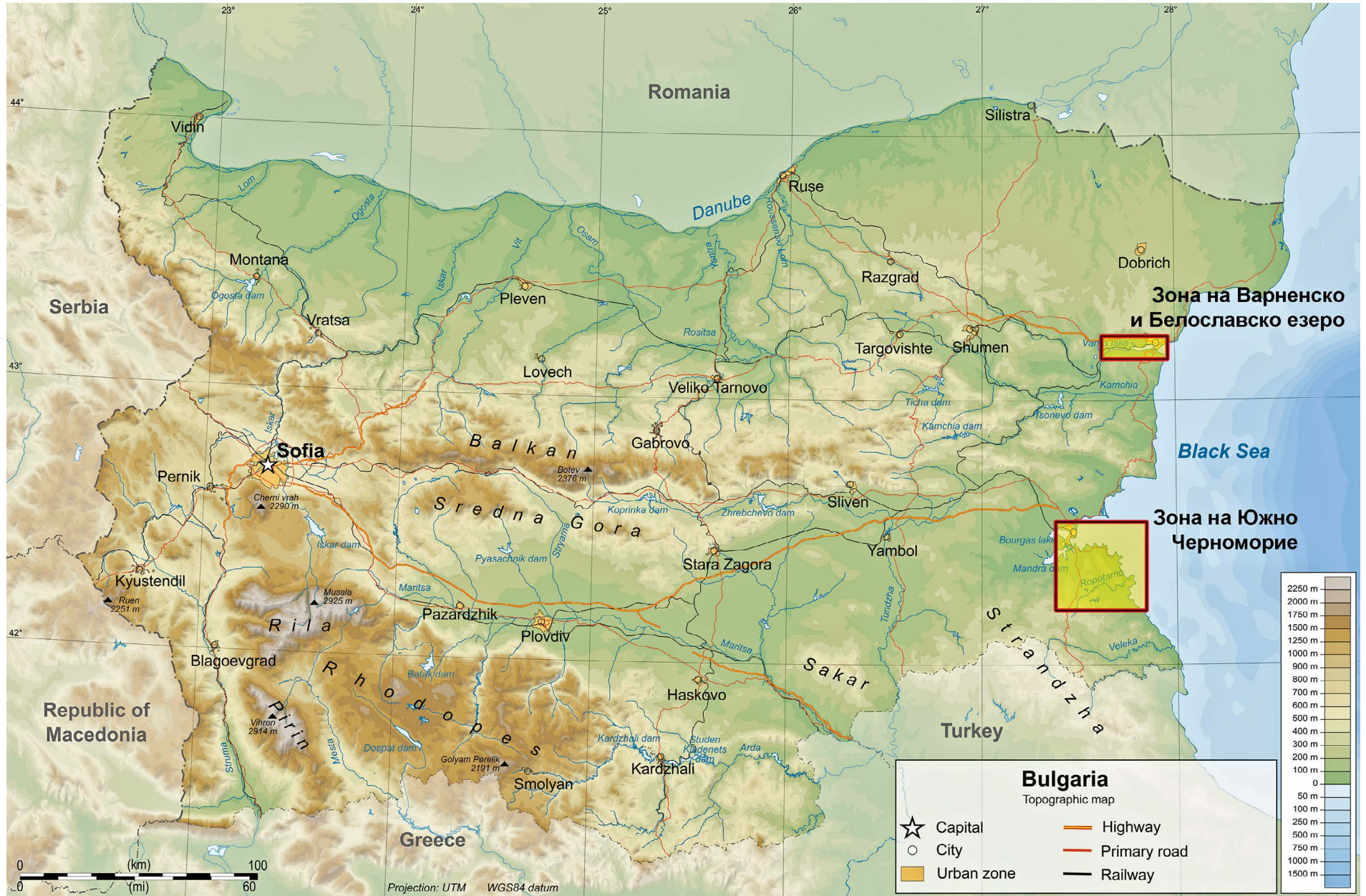
По българския черноморски бряг се очертават две концентрации на селища от праисторически влажни зони: едната е по северното крайбрежие, край Варна, а втората – южно от Бургас (Обр. 1).

По-нататък са представени по-важните обекти, като данните отразяват проучванията до 2021 г. Селищата и в двете зони се характеризират от сходното си местоположение. По време на обитаването им те вероятно са се намирали на крайбрежни и крайречни тераси, които периодично (сезонно) са били твърде влажни, поради което е било необходимо адаптиране на конструкцията на сградите чрез издигане на подовете на жилищата над терена.

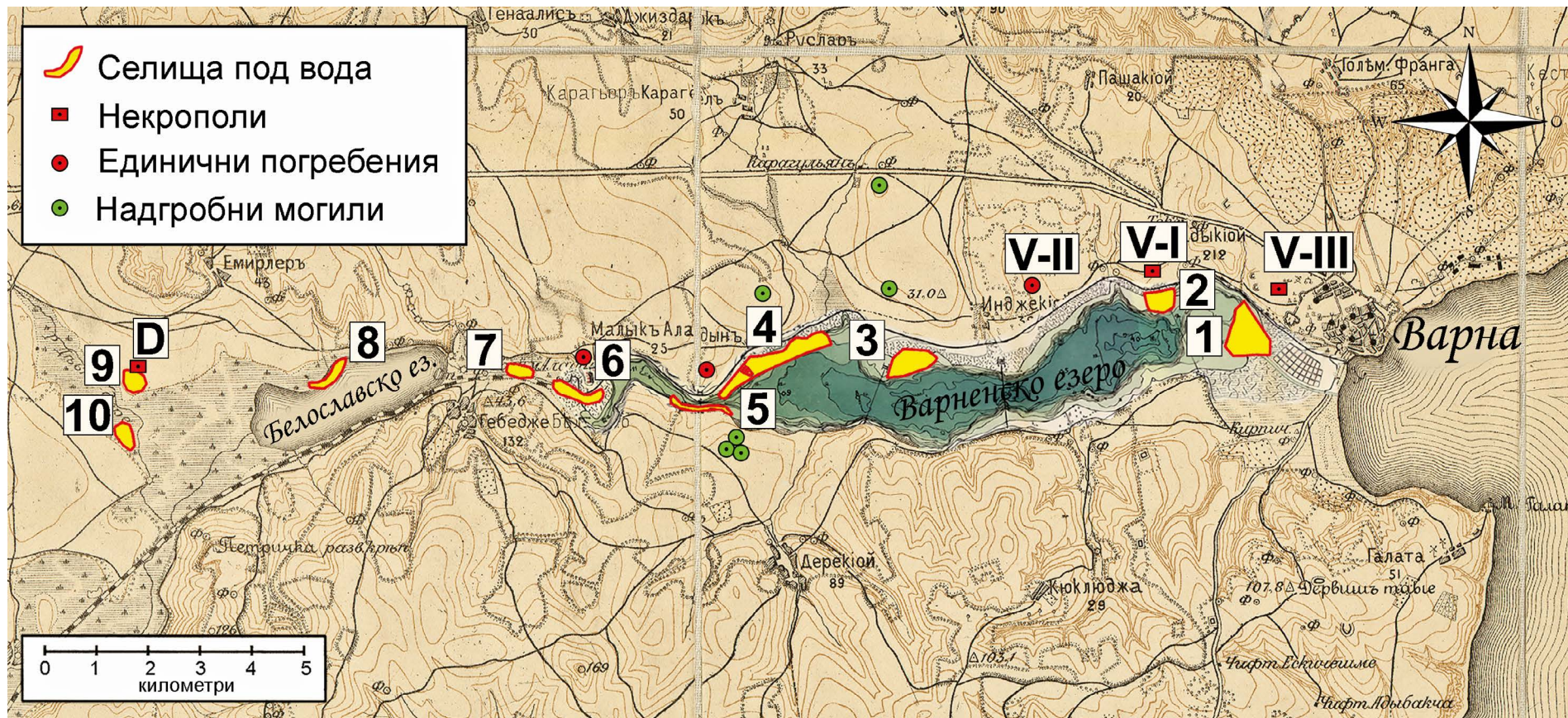
2.1. Варненско и Белославско езеро

Варненското и Белославското езеро се намират западно от днешния град Варна. До края на XIX век те са били свързани помежду си чрез блатиста зона и са представлявали независимо от морето водно тяло (Обр. 2). В началото на XX век, във връзка с бурното индустриално развитие и необходимостта да се превозва камък за строителството на пристанище Варна, бил прокопан канал, който свързал Варненското езеро и морето. Малко по-късно бил прокопан и канал между Варненското и Белославското езеро. Изграждането на тези съоразения довело до значително спадане на нивото на двете езера, промяна на солеността им и цялостно изменение на екологията им. По време на изкопаването на канала между двете езера през 1921 г. край с. Страшимирово било открито първото „наколно“ селище в България. (Шкорпил, Шкорпил 1921). По-късно, по време на строителството на канали, пристанища и диги били открити над 10 други селища, лежащи под днешното морско ниво. Тази концентрация на „наколни“ селищата във варненските езера е необичайна и заслужава осмисляне в бъдеще след провеждане на допълнителни изследвания (Табл. 1).

Тъй като селищата от района на Варна, с изключение на Арсенала, не са изследвани с археологически разкопки, интерпретацията им остава спорна и сложна. Все пак, благодарение на публикациите и находките, които се съхраняват във Варненския археологически музей, могат да се направят някои общи заключения и наблюдения. В повечето обекти са представени материали от два периода: от късния енеолит (Коджадермен – Гумелница – Караново VI (КГК VI), варианти Варна II и Варна III) и от ранната бронзова епоха (РБЕ II и РБЕ III). Известни са две дати 14С от селището Езерово II (Табл. 2), които добре кореспондират с находките. Важно е да се отбележи, че два обекта (Езерово I и селището в Стария канал) представят и по-късни материали, което вероятно сочи обитаване във влажните зони на Варненското езеро и

Обр. 1. Българското Черноморие: зоните с концентрация на селища от праисторически влажни зони

Обр. 2. Селища от праисторическите влажни зони на Варненското и Белославското езеро и разположените край тях некрополи:

- 1:** Селища на изтичането на Варненското езеро в морето, РБЕ и КБЕ; **2:** Морфлот, данни за селища от КХЕ и РБЕ; **3:** Тополите, данни за селища от РБЕ; **4:** Езерово, данни за селища от КХЕ, РБЕ и КБЕ, зона с *in situ* запазени сектори; **5:** Арсенала – Лъджата, селища от КХЕ и РБЕ, зона с *in situ* запазени сектори; **6:** Страшимирово, селища от КХЕ и РБЕ; **7:** Белослав, неясни сведения за селища от РБЕ; **8:** Повеляново, селища от КХЕ и РБЕ; **9:** Девня, селища от КХЕ, данни за „наколно селище“ и (D) некропол от КХЕ (Тодорова – Симеонова 1971); **10:** Балтата, селища от РБЕ.

V-I: Варненски некропол I, 329 погребения от КХЕ;

V-II: Варненски некропол II, погребения от РХЕ;

V-III: Варненски некропол III, погребения от КХЕ.

(За основа на картата е използвана руска топографска карта (т. н. верстова карта) в мащаб 1: 42 000 от края на XIX век, която представя зоната преди строителството на канали. Дълбочините на Варненското езеро са по картата на инж. Любен Божков (Божков 1936), изработена по данни от батиметрична снимка в мащаб 1: 10 000 от 1897 г.) [изборна карта К. Димитров]

през късната бронзова епоха (Тончева 1972; Toncheva 1981; Прахов и др. 2019) (Обр. 2).

Освен обичайните находки от селищата – керамични съдове, кремъчни оръдия, артефакти от камък, кост и рог – навсякъде са открити дървени колове от конструкциите на сгради. В някои публикации изрично е посочено, че археологическите находки се откриват в пласт с морски мидени черупки, докато дървените колове са забити вертикално в стерилен откъм находки глинест, тинест или мергелен паласт. Съобщава се също така, че пластове с археологически материали са покрити със седименти, съдържащи сладководни миди, тиня и торф. Тези наблюдения са обобщени в хипотезата, че „наколните“ селища от варненските езера са били разположени по време на обитаването си по бреговете на закътан, дълбок полусолен залив, който по-късно е бил зает при повишаване на морското ниво (Маргос 1965; Маргос 1973; Иванов 1973; Божилова, Иванов 1985; Ivanov 1993). Въпреки споменатите по-горе разрушения на селищата по време на строителни дейности в миналото, има голям шанс на някои от обектите все още да има запазени *in situ* останки, което предполага в бъдеще да се извършат проучвания, които да осветлят редица неясни въпроси около селищата от варненските езера (Прахов и др. 2019).

2.2. Черноморският бряг на юг от Бургас

Селищата от праисторическите влажни зони, които са изследвани по-подробно, се концентрират по Южното Българско Черноморие, на юг от Бургас. Сравнително насечената брегова линия на този район се характеризира със скалисти носове, дълбоки заливи, крайбрежни речни долини и лагуни (Обр. 3). Подобно на селищата от Варненската зона и тук повечето от обектите са открити случайно по време на строителство на пристанища.

2.2.1. Пристанище Созопол

Историческият град Созопол, древната Апология Понтика, се намира в южния край на Бургаския залив на малък полуостров, свързан с брега чрез тесен пясъчен провлак (Обр. 3).

По време на строителството на първото модерно пристанище през 1927 г. е извършено драгиране на зоната между остров Св. св. Кирик и Юлита и полуостров Скамни (Стария град на Созопол). По време на това прокопаване са извадени многобройни археологически находки. При разширяването на порта през 80-те година на XX век са открити останки от праисторически селища. В периода 1990 – 2021 г. са проведени систематични подводни разкопки, при които частично са проучени останки от селища от късния енеолит и ранната бронзова епоха. (Обр. 4) (Ангелова и др. 1994; Draganov 1995; Draganov 1998; Ангелова и др. 1996; Angelova, Draganov 2003; Filipova-Marinova et al. 2011; Dimitrov et al., 2020; Димитров и др. 2021a; Димитров и др. под печат). Поради драгиранията на дъното на пристанището на Созопол, извършвани многократно през XX век, останките, които са били на дълбочини по-малки от 4,5 м под морското ниво, са засегнати сериозно. В централната част на акваторията на дълбочина ок. 5,0 м са запазени останки от късноенеолитно селище: дървени колове, керамични съдове, разнообразни находки от кремък, кост, рог и камък.

Късноенеолитната керамика от Созопол е изработена в традициите на епохата, но показва и редица постенеолитни черти в състава на глиненото тесто, формите на някои съдове и в украсата, които са характерни за Преходния период и времето между края на Коджадермен – Гумелница – Караново VI и комплекса Черна вода I (ок. 3800–3700 пр. Хр.). Може да се каже, че в Созопол е засвидетелстван един от финалните етапи на късния енеолит, с което този обект се отличава от другите от Западното Черноморие (Dimitrov et al. 2020).

Скорошни проучвания и реконструкция на палеосредата, основани на архивни топографски данни, показаха, че финалноенеолитното селище от Созопол е било издигнато на равна тераса на южния бряг на малък залив или полусолено езеро, разположено в северния край на днешното пристанище

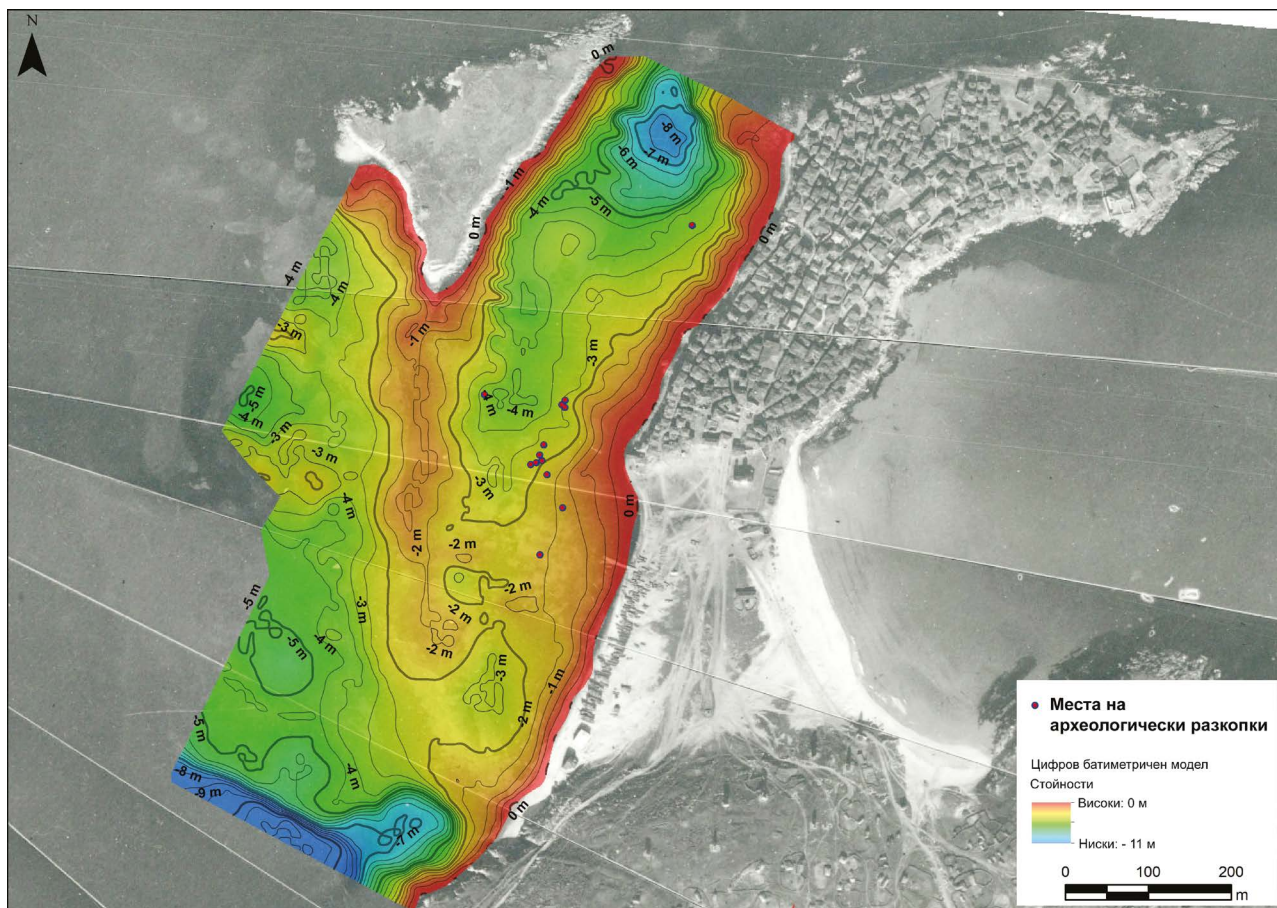
между остров Св. св. Кирик и Юлита и полуостров Скамни (Обр. 5). Краят на късноенеолитното селище е маркиран от заливането му, дължащо се на общо повишаване на морското ниво или на тектонично локално събитие (Draganov 1995). Малко след 3200 г. пр. Хр., през ранната бронзова епоха, водното ниво се понижило и теренът става отново обитаем, като там е изградено ново селище, останки от което са проучени в края на 80-те и през 90-те г. на XX век южно от селището от финалния енеолит (Leshtakov 1994; Draganov 1995). През 2021 г. проучванията на раннобронзовото селище са подновени. На площ

5x5 м са открити вертикални дървени колове и хоризонтални елементи, свидетелстващи за сгради с жилища на платформи. Керамиката от Созопол се отнася към втората и третата фаза на ранната бронзова епоха, с което този обект засега се явява най-късният сред селищата от праисторическите влажни зони по Южното Българско Черноморие.

Археологическите находките от Созопол са публикувани частично (Vassileva 2018; Vassileva 2019; Dimitrov et al. 2020). Изследване на животинските кости показва, че в Созопол ловът на диви животни има доста по-голямо значение, отколкото отглеждане-

Обр. 3. Селищата от праисторическите влажни зони по южното българско крайбрежие.

Обр. 4. Селища от пристанището на Созопол. Със сини точки са отбелязани местата на археологическите разкопки върху картна основа, отразяваща ситуацията преди драгажните работи от XX век. (Картна основа: въздушна фотография от 1918 г. (Научен архив БАН, фонд Шкорпил, 165/856) и теренен модел, изработен по данни от батиметрична снимка в мащаб 1: 1000 от 1926 г. (Държавен архив Варна, фонд 1К, Български морски сговор) [сборна карта К. Димитров])

то на домашни животни (Voev 1995; Spassov, Пиев 1997). Използването на морски ресурси, включително лов на делфини, също има важна роля. В Созопол е реализирана серия от палеоекологични изследвания: сондиране за седименти и анализи за характера на растителността и климата. Палинологичните проучвания показват палеоландшафт, доминиран от смесена дъбова гора, която по време на фазите на обитаване на селищата намалява по площ поради разчистване на терени, вероятно за земеделие и дърводобив. Основните култивирани растения са пшеницата и ечемикът (Filipova-Marinova et al. 2011). При сондажите са добити и проби от овъглено и неовъглено дърво, които са датирани с ^{14}C . Получените дати са между 4200 и 3300 г. пр. Хр. и съответстват добре на късноенеолитните и раннобронзови находки от обекта (Filipova-Marinova et al. 2011) (Табл. 2). Дъбо-

ви дървени колове от работен квадрат D (разкопки от 1988 г. в созополското пристанище) са изследвани дендрохронологически, като е изградена крива, покриваща 224 години с крайна дата във финала на петото хилядолетие (4140 ± 19 г. пр. Хр.) (Kuniholm et al. 2007). Тъй като работен квадрат D съдържа само материали от късния енеолит, тази датировка е адекватна. В дендрохронологичното изследването на материалите от работен квадрат D не са разграничени фази, но тази датировка засега е най-ранната за селищата от праисторическите влажни зони по Българското Черноморие.

2.2.2. Блато Алепу

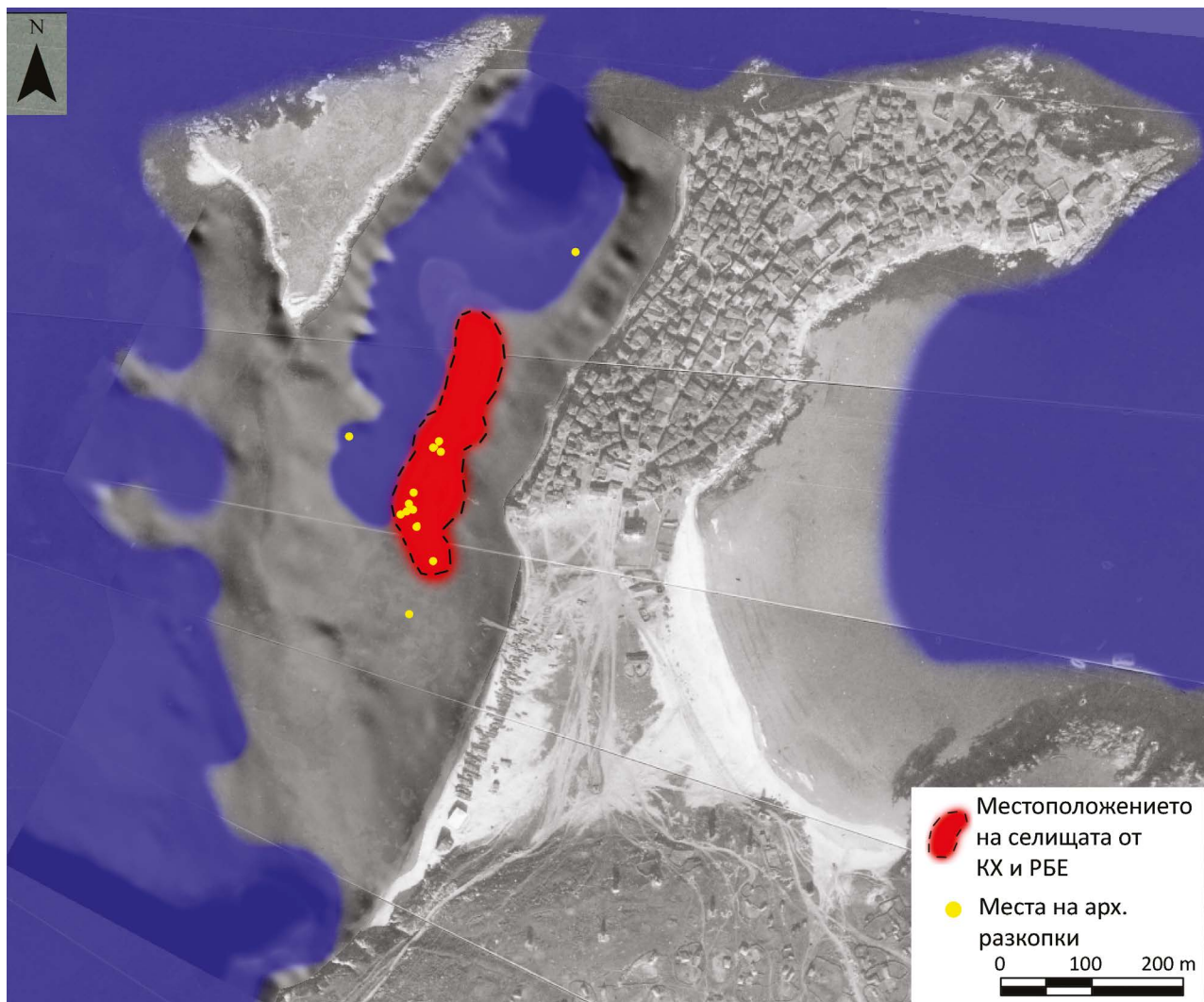
Заливът Алепу се намира южно от Созопол, между нос Св. Агалина и нос Хумата (Обр. 3). Югозападно от брега, отделено с пясъчна коса от морето, лежи блатото Алепу. През 2012 г., по време на седиментно сон-

диране в северния му край, са открити следи от човешко присъствие (Flaux et al. 2016). На дълбочина 5,5 м под морското ниво е открит пласт с дебелина около 1,15 м, който съдържа органични останки и археологически материали: въглени и малки неопределими фрагменти керамика и кост, семена, черупки от миди, кости от риба, кремъчни люспи. Находките свидетелстват за наличие на селище в околността, но засега истински останки от жилищни структури – вертикални и хоризонтални колове с размер, познат от други обекти, не са открити. (Обр. 7.1). Материалите от сондажа от 2012 г. (въглени и органични макроостанки) са въглеродно датирани (C 14), като най-ранната получена дата се отнася към периода между 3371 и 3102 г. пр. Хр., което добре съвпада с началото на ранната брон-

зова епоха (Flaux et al. 2016).

2.2.3 Ропотамо

На около 5,5 км южно от блатото Алепу река Ропотамо се влива в морето в югоизточния край на закътан залив, защитен от север от плитчини и нос Св. Димитър (Скомболито) (Обр. 3). През 1974 г. експедиция, ръководена от И. Карайотов, открива пред устието на реката археологически обект под вода, който представя материали от различни исторически епохи. През 80-те години на ХХ век той е изследван в няколко последователни археологически кампании, като през 1989 г. на малка площ са открити и останки на селище от ранната бронзова епоха. На дълбочина около 2 метра в дъното е разкрит пласт от миди и стриди, от който се подават краища на дървени колове. Под нивото с миди

Обр. 5. Селище от праисторическата влажна зона на сополското пристанище: реконструкция на палеоландшафта при морско ниво около 4 м по-ниско от днешното (по данни от исторически топографски данни, археологическите разкопки, сондажи и водолазни огледи на дъното)
[реконструкция по архивни топографски данни и карта К. Димитров]

Обр. 6. Пристанище Созопол. Останки от селище от РБЕ: керамика, останки от вертикални колове и хоризонтални дървени елементи (разкопки ЦПА, 2021 г.) [снимка К. Димитров]

и стриди на малка площ е проучен пласт с типични находки от ранната бронзова епоха: керамика, фрагменти от огнище, дървени колове, хромели (Карайотов и др. 1989; Карайотов 1990; Karayotov 1990; Georgiev et al. 1991; Karayotov 1992; Karayotov 2002).

През 2017 г. разкопките под вода в залива пред устието на р. Ропотамо са подновени в рамките на международния проект „Black Sea Maritime Archaeology Project” (Black Sea MAP). От 2018 г. Центърът за подводна археология в Созопол провежда ежегодни разкопки с финансиране по програмата за редовни археологически проучвания на Министерство на културата. По време на тези кампании са проучени около 80 кв. м, разположени в четири археологически квадрата. Изследвани са стратиграфски напластявания с дебелина около 3 м (Вагалински и др. 2018; Димитров и др. 2019; Димитров и др. 2020; Димитров и

др. 2021б). На дълбочина между 4,15 м и 5,25 м под съвременното морско ниво е проучен добре запазен пласт от ранната бронзова епоха (Обр. 8, Пласт Va–с). Открити са керамични съдове и 75 дървени вертикални кола (Обр. 9). Детайлните наблюдения по време на проучванията сочат, че сградите от селището от ранната бронзова епоха пред устието на р. Ропотамо са били „наколни“ с хоризонтални жилищни платформи, издигнати над терена. При първоначалното изграждане на селището на нивото на Пласт VI коловете са били вкопани в Пласт VI и VII (Обр. 8, левия кол), а по-късно, вероятно при ремонти, са монтирани по-малки колове, които заемат по-висока стратиграфска позиция.

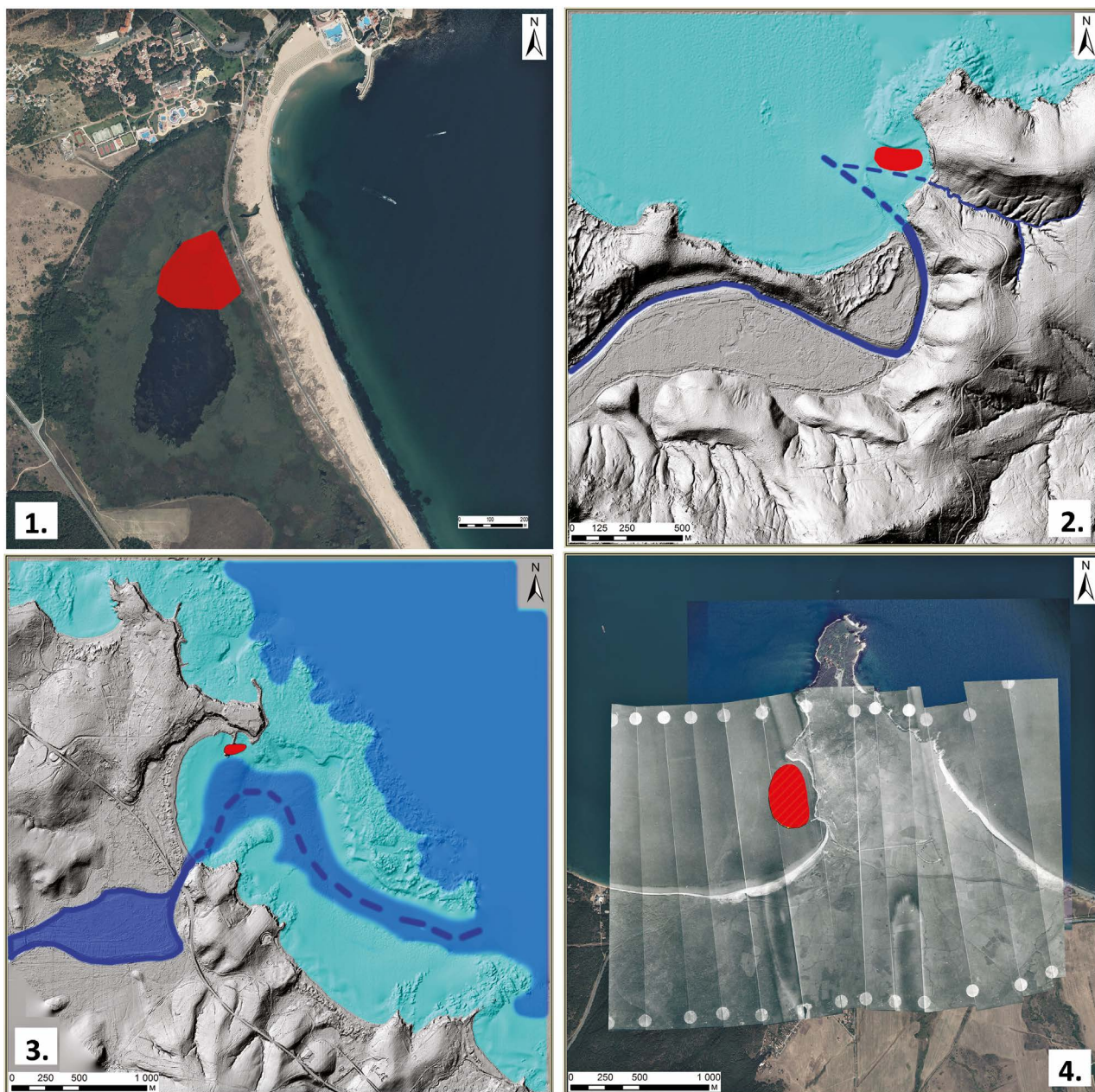
Предварителните резултати от изследване на находките свидетелстват за голямата роля на лова (Карастоянова 2021), както и за практикуването на металообработка в рамките на

селището. Керамиката от селище Ропотамо има паралели с комплекса Езерово А – Черна вода III (Драганов 1990; Leshtakov 1994; Лещаков 2006).

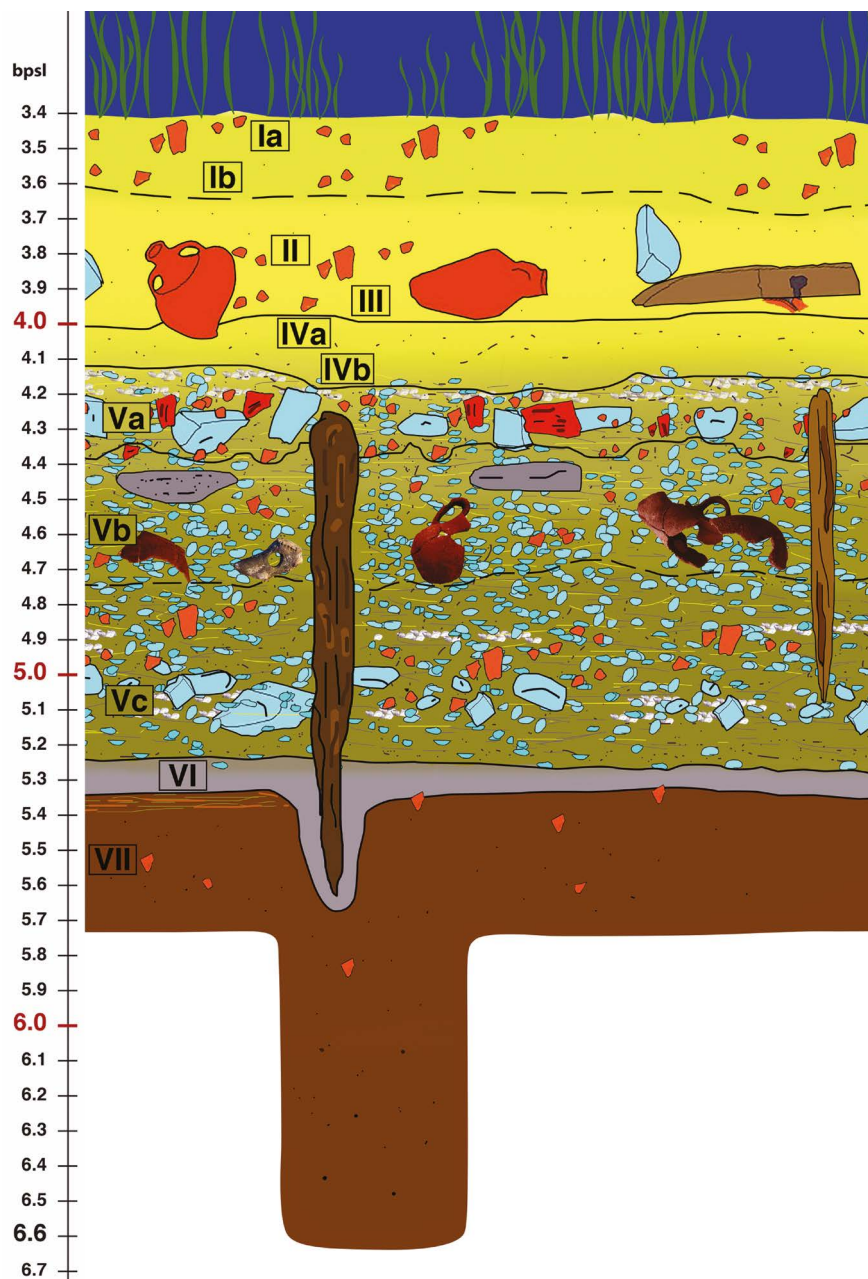
Девет проби от три дървени кола от обекта са датирани с 14С (Табл. 2) (Grant 2018). Предварителното моделиране на 14С датите сочи, че дърветата са отсечени и съответно селището е изградено в края на XXXI столетие пр. Хр. или в края на първа фаза и прехо-

да към втора фаза на ранната бронзова епоха. (Grant 2018; Вагалински и др. 2018). Тази датировка се потвърждава и от характеристиката на керамиката от селището.

Съгласно геоморфоложките наблюдения, стратиграфските данни и геофизичните изследвания от 2017 г. селището от ранната бронзова епоха е било изградено на тераса, лежаща до малък поток, явяващ се десен палеоприток на р. Ропотамо. Мястото на сели-

Обр. 7. Разположение на селищата от праисторическите влажни зони южно от Бургас. С червено са означени вероятните площи на селищата; със синьо са означени палеореките. 1. **Алепу** (картна основа: ортофото снимка 2011 г.); 2. **Ропотамо** (картна основа: дигитален теренен модел от лидарно заснемане, проект на ЦПА 2008–2012, ФНИ, ДОО2-248/18.12.2008); 3. **Урдовиза (Китен)** (картна основа: палеогеографска реконструкция по данни от лидарно заснемане, проект на ЦПА 2008–2012, ФНИ, ДОО2-248/18.12.2008); 4. **Атия** (картна основа по данни от въздушна снимка от 1918 г. (Научен архив БАН, фонд Шкорпил, 165/856) [палеогеографски реконструкции и карти К. Димитров])

Обр. 8. Ропотамо, селище от РБЕ. Схематичен стратиграфски профил, подводни археологически разкопки на план-квадрат Т4 [схема К. Димитров]

Пласт Ia-b: 3,4-3,6 м под съвременното морско ниво; дебелина 0,2 м; смесени морски седименти, находки по повърхността, османски период и Средновековие.

Пласт II-III: 3,6-4,0 м под съвременното морско ниво; дебелина 0,4 м; морски седименти; находки от историческите периоди: римска епоха, предримска епоха, елинистическа епоха, късноархаична епоха, късножелязна епоха.

Пластове IVa-b: 4,0-4,15 м под съвременното морско ниво; дебелина 0,15 м; морски седименти; стриди, миди; културен хиатус.

Пласт Va: 4,15-4,25 м под съвременното морско ниво, дебелина 0,1-0,15 м; камъни, стриди, горели фрагменти глинена обмазка, РБЕ керамика, горен край на дървените колове.

Пласт Vb: 4,25-4,90 м под съвременното морско ниво, дебелина 0,65 м, морски седименти, РБЕ керамика, хромели, дървени колове.

Пласт Vc: 4,90-5,25 м под съвременното морско ниво, дебелина 0,3-0,35 м; морски седименти, големи обли камъни, РБЕ керамика, дървени колове.

Пласт VI: 5,25-5,35 м под съвременното морско ниво, дебелина 0,1 м; речен нанос: сива глина, коловата на селището са вкопани от това ниво.

Пласт VII: 5,35 м под съвременното морско ниво; разкопан до 6,6 м без да е изчерпан, дебелина >1,2 м; сухоземна основа, в която са вкопани коловата на селището от РБЕ, в този пласт са открити няколко къснонеолитни фрагмента керамика, малки въгленчета и кремъчна люспа.

щето е било заливано периодично от разливи на реката, от които е документиран сив тинест сладководен наносен пласт (Обр. 7.2). Поради наличието на такива разливи в селището е използвана „наколна“ конструкция на сградите, при която обитаваното ниво е било издигнато на около 0,8 м над заливания терен. Констатираното затлачване на пространството под платформите с морски седименти (миди и пясък) свидетелства за бързо покачване на морското ниво, което вероятно е и причина за напускане на селището (Димитров и др. 2020; Димитров и др. 2021б).

През 2020 г. в пласт под останките на селището от РБЕ са открити няколко късно неолитни фрагмента керамика, дребни въгленчета и малък кремъчен отломък (Обр. 8, Пласт VII). Съдейки по характера на седимента в Пласт VII и доброто състояние на повърхността на къснонеолитната керамика може да се направят следните заключения:

- тези находки произхождат от селище, което е било на сушата недалеч от р. Ропотамо, когато нивото на морето е било по-ниско от това през бронзовата епоха;

- фрагментите са погребани в сухоземен пласт и не са били подложени на пряко въздействие на морската среда, като тези от РБЕ;
- неолитното селище е около 2000 г. по-ранно от това от РБЕ и единствената връзка между тях е топографска.

2.2.4 Урдовиза (Китен)

Обектът Урдовиза се намира в южния залив на Китен, на около 20 км южно от Созопол (Обр. 3). Археологическите останки лежат на 8 – 10 м под днешното морско ниво. Имайки предвид палеорелефа и нивото на морето в миналото, може да се предположи с голяма увереност, че праисторическото селище по време на обитаването си се е намирало на тераса на река Караагач на древния морски бряг (Обр. 7.3) (Draganov 1995; Angelova, Draganov 2003). Първите отделни находки от ранната бронзова епоха са откривани в Южния китенски залив още през 70-те години на XX век. Самото селище е локализирано през 1986 г. по време на подводно проучване на останки от потънал кораб от османския период. Впоследствие обектът е изследван чрез подводни археологически разкопки в периода

Обр. 9. Раннобронзово селище Ропотамо. Дървени колове, стърчащи от дъното (разкопки ЦПА, 2020 г.) [снимка К. Димитров]

между 1986 г. и 1990 г., като общата разкопана площ е почти 900 кв. м (Porozhanov 1991; Draganov 1995; Angelova, Draganov 2003; Порожанов 2003).

Откритата керамика типологически добре кореспондира с находки от Западното Черноморие, датира се в I и II фаза на ранната бронзова епоха и се отнася към ранните етапи на културата Черна вода III – Езерово А (2,900–2,700 г. пр. Хр) (Обр. 10). Преките паралели са със селището от Варненското езеро Езерово II, селищните могили Езерово, хоризонт VIII – V и Юнаците, хоризонт XIII–IX (Leshtakov 1994; Angelova, Draganov 2003; Vasileva 2018; Vasileva 2019).

При подводните разкопки са открити впечатляващи останки от сгради: над 300 дървени вертикални кола, повечето дъбови, фрагменти опалена стенна мазилка, подови замазки и фрагменти от огнища. Открити са също така и отделни хоризонтални греди, фиксирани към вертикалните чрез завързване (Draganov 1995; Angelova, Draganov 2003). На база на дървените останки може да се приеме, че сградите на селището от ранната бронзова епоха са били изградени на наколни платформи, издигнати над терена, така че да предпазват жилищата от постоянната влага на околността и от периодичните краткотрайни наводнения.

Костните останки, открити в селището, подсказват, че ловът на диви животни има основна роля в изхранването на обитателите на Китен – Урдовиза (Ribarov 1991). Морските ресурси – риболов и лов на делфини

– също имат голямо значение. Домашните животни са представени с находки на кости от говеда и коне. Сравнявайки археозоологическите материали от Созопол и Урдовиза, прави впечатление, че сред тези от Урдовиза напълно липсват дребни преживни (овце/кози). По отношение на дивите животни видовете и пропорциите на представяне в двата обекта са напълно сравними и говорят за сходна среда на обитаване. Палинологските анализи показват, че по време на обитаването на селището Урдовиза горите в околността намаляват. Обратно на Созопол, в Китен не се откриват доказателства за отглеждане през ранната бронзова епоха на житни култури, поради което изсичането на горите следва да се обясни само с използване на голямо количество дърво в строителството и за огрев.

От Китен е известна серия от радиоуглеродни дати, съгласно които селището съществува в периода между 2900 и 2300 г. пр. Хр. (Табл. 2) (Görsdorf, Bojadžiev 1997). През 80-те години на XX век е проведено и изследване на образци от 83 дървени кола и е установена дендрохронологична крива на селището с продължителност от 285 години (Kuniholm et al. 1998; Kuniholm et al., 2007). Тази хронологична рамка съответства на типологията на керамиката от обекта. За съжаление липсата на данни за пространственото разположение на изследваните колове в разкопаната площ не позволява по-детайлен анализ на данните от дендрохронологията и разпознаване на отделни сгради и микрохронология на селището. При разкопаването на

Обр. 10 а–в. Урдовиза (Китен). Керамични съдове от РБЕ (разкопки ЦПА 1986 – 1990) [снимки К. Димитров]

селището е отбелязан фактът, че керамиката от Китен е много добре запазена и има необичайно ниско ниво на фрагментация. Това може да се обясни с бърза седиментация на останките на селището след напускането му, предизвикана от трансгресия на морето, при която то бързо е било засипано от мидено-тинест пласт (Angelova, Draganov 2003).

2.3. Други потенциални селища от праисторически влажни зони

Сред другите праисторически потопени обекти, споменавани в литературата, само разположеното северозападно от Созопол селище Атия може да се приеме за селище от праисторическа влажна зона (Обр. 3; Обр. 7.4). То е открито през 1968 г. при строителството на военното пристанище (Лазаров 1975; Лазаров 2009). Тогава са извадени дървени колове, керамични съдове и други археологически находки. Повечето не са публикувани, но малкото известни съдове сочат, че обектът има два периода – финален енеолит и ранна бронзова епоха – и вероятно хронологически е най-близо до селището от пристанището на Созопол (Vassileva 2018; Vassileva 2019; Dimitrov et al. 2020).

Споменаваните в литературата подводни обекти от района на нос Шабла първоначално са били погребения на сушата, които едва по-късно са били залети от покачващото се морско ниво, поради което тук няма да се спиране на тях (Peev 2004; Peev 2008; Peev, Slavchev 2018).

3. Заключение

Докато за селищата от варненските езера може да се каже, че се нуждаят от допълнителни изследвания и събиране на по-подробни данни, то известното за тези от Южното Българско Черноморие позволява да бъдат разглеждани по-уверено в широк сравнителен контекст. По-долу ще бъдат разгледани хронологическата еволюция на тези селища, отношението им с водата, както и топографията и мястото им в икономическите вериги на късния енеолит и ранната бронзова епоха.

3.1. Характеристика и хронология на обектите

Селищата от влажните зони се разполагат в защитени от ветровете места по крайбрежието и се отличават със сгради, чиито полове са издигнати над нивото на терена чрез използване на „наколни“ конструкции. Биоархеологическите изследвания установяват, че по време на обитаването им площта на горите в околностите намалява. За някои от обектите има данни, че на разчистените терени се отглеждат зърнени култури. Обитателите на селищата отглеждат домашни животни, но ловът и риболовът, включително на морски животни, също имат голямо значение. В края на късния енеолит селищата са изоставени и след около 500 г. на същите места възникват нови селища, които се отнасят към ранната бронзова епоха. Този културен хиатус, известен в литературата като „Преходен период“, е регистриран и на надрегионално ниво на целия Балкански полуостров, започва с изоставяне на селищата в края на енеолита и се характеризира с възстановяване на горските ресурси поради намалялото човешко присъствие. Редица въпроси на хронологията и продължителността на живота на праисторическите селища остават отворени и могат да бъдат решени с допълнителни разкопки и добре планирани изследвания. Според настоящите данни в периода между 4450 и 2525 г. пр. Хр. по Южното Българско Черноморие могат да се разпознаят две фази на развитие на праисторическите селища във влажни зони:

- Времето на първото обитаване на влажните зони, представено от финалноенеолитните селища от пристанищата в Созопол и Атия, изглежда продължава до началото на Преходния период;
- След хиатус от няколко десетилетия и едновременно с постхиатусното развитие на селищата от останалата част на Балканите, крайбрежните влажни зони са заселени отново през ранната бронзова епоха. Най-ранната дата от тази втора фаза е от блатото Алепу, макар че засега характерът на антропогенна-

та дейност на този обект не е ясен. Селищата Ропотамо и Китен се появяват в края на първата фаза на ранната бронзова епоха и продължават развитието си и през втората ѝ фаза. Селището от бронзовата епоха от пристанището в Созопол (а вероятно и това от Атия) се появява малко по-късно и доживява до края на ранната бронзова епоха.

Засега по-късни селища от праисторическите влажни зони по южното българско крайбрежие не са документирани.

3.2. Местоположение на селищата и връзките им с водата

Представените по-горе селища от праисторическите влажни зони не са били ситуирани на самия морски бряг, а са били разположени навътре в сушата край ниски брегове на водни басейни: долни течения на реки или сладководни и полусолени езера и лагуни (Angelova, Draganov 2003).

Много въпроси на промяната на морското ниво остават все още неизяснени (Peev et al. 2020). Останките на селищата обаче убедително сочат, че морското ниво по време на финалния халколит и ранната бронзова епоха е най-малко 5 – 8 м по-ниско от съвременното. Тези археологически наблюдения се разминават с реконструкциите на морското ниво по геологически данни, които обикновено предлагат по-високо морско ниво за съответната епоха. Независимо кои данни ще предпочетем, редица наблюдения сочат, че по време на обитаването им праисторическите селища от влажните зони са били подложени на значителни заливания. Това разминаване на данните може да се отдаде на локални тектонични фактори или неточности в самата крива. Следващите неясноти се отнасят за флукутацията на морското ниво между финалния енеолит и ранната бронзова епоха, когато след заливане на крайбрежни територии се констатира значителна регресия.

Тафономичните наблюдения на проучените селища показват, че морското ниво се покачва по време на изоставянето на селищата или много скоро след това. Бързата трансгресия води и до бързо затрупване на

обектите, което, както е отбелязано многократно в литературата, води до добро запазване на археологическите останки. Разграничаването на надрегионални промени в нивото на морето, които имат по-големи и по-устойчиви ефекти от сезонни, колебания и микросъбития с регионално или местно въздействие има голямо значение за разбиране на биографията на конкретните селища. Този подход, който отчита глобални и регионални промени, позволява да се осмисли по-добре съдбата на обитателите на селищата и образуването на самите археологически обекти. Трябва също така да се отбележи, че може да се предположи, че изборът на място на селищата не се е диктувал само от природните дадености, поради което при обсъждането на този въпрос следва да се отчитат и социокултурни и икономически фактори.

3.3. Топография и икономика на селищата

Както беше показано в настоящия преглед, през късния и финалния енеолит, както и през ранната бронзова епоха, селищата от праисторическите влажни зони се разполагат на крайречни тераси и край речни устия (Ропотамо, Урдовиза) или край пряко свързани с морето солени или полусолени заливи, лагуни или други водни тела (Созопол, Атия и варненските езера). Това разнообразие на заеманата природна среда вероятно трябва да се обясни с оптимално използване на територията, свързано с различни модели на препитание и специализация на стопанството, в което земеделската земя, горските, морските, речните и лагунните ресурси имат своето индивидуално значение за всяко селище.

Местоположението на редица селища може да се свърже и с участието на обитателите им в системите за обмен на ценни суровини. В тази връзка прави впечатление, че повечето селища от праисторическите влажни зони от южното българско черноморско крайбрежие се намират в непосредствена близост до находищата на мед от Странджа и Медни рид, като за тях е добре известно, че се експлоатират още от енеолита (Pernicka et al. 1997;

Dimitrov 2002; Leshtakov 2010; Dimitrov et al. 2020). Откриването на отделни медни находки, поти, калъпи и металургични духала при разкопките на Созопол, Урдовиза и Ропотамо свидетелства не само за ранно използване на метали, но и за добив и металообработка в рамките на самите селища (Dimitrov et al. 2020). Без съмнение западният бряг на Черно море е един от най-удобните коридори за транспорт на суровини от Странджа в северна посока. Имайки предвид тази даденост, обитателите на селищата вероятно играят съществена роля в добива на мед и разпространението ѝ в един по-широк ареал.

Представеният по-горе преглед на селищата от праисторически влажни зони от Българското Черноморие ни позволява да идентифицираме онези особености, чрез които те могат да бъдат оценени и сравнявани в контекста на подобни обекти в други части на Европа. На първо място трябва да отбележим, че селищата по Българското Черноморие са неразривно свързани с променящата се крайморска среда, както по време на своето изграждане и съществуване, така и на етапа на археологизацията им. В тази променяща се среда най-важният фактор е динамичното изменение на морското равнище, с последователни и редуващи се етапи на повишаване и спадане на морското ниво при обща постледникова ингресия на Световния океан. Вторият важен извод е, че въпреки че крайбрежните селища имат своите особености, те принадлежат към съвременните им археологически и хронологични комплекси и следователно трябва да се разглеждат в този регионален и надрегионален контекст.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ангелова и др. 1994: Х. Ангелова, В. Драганов, К. Димитров. Потънали селища от финала на халколита и ранната бронзова епоха в созополското пристанище. – В: Археологически открития и разкопки през 1992-1993 г. Велико Търново, 1994, 17–20.

Ангелова и др. 1996: Х. Ангелова, К. Дими-

тров, В. Драганов. Подводни археологически проучвания в акваторията на остров Св. Кирик и пристанището на Созопол. – В: Археологически открития и разкопки през 1995 г. Сандански, 1996, 113–114.

Божков 1936: Л. Божков. Бележки за Варненското езеро. – Известия на българското географско дружество, IV, 1936, 140–167.

Божилова, Иванов 1985: Е. Божилова, И. Иванов. Екологични условия в района на Варненското езеро през енеолита и бронзовата епоха според палинологични, палеоботанични и археологически данни. – Известия на народния музей Варна, ХХС (XXXVI), 1985, 43–48.

Вагалински и др. 2018: Л. Вагалински, А. Джонатан, К. Димитров, К. Бъчваров, Р. Пачеко-Руиз, В. Драганов, Д. Гърбов, Й. Ръомби, Ф. Педротти, Н. Прахов, З. Георгиева, П. Георгиев. Подводни археологически разкопки в акваторията пред устието на р. Ропотамо. – В: Археологически открития и разкопки през 2017 г. София, 2018, 720–723.

Вайсов 1992: И. Вайсов. Състояние на проучванията на т. нар. „Преходен период в България“. – Археология 34, 1992, 2, 45–49.

Димитров и др. 2019: К. Димитров, В. Драганов, Н. Прахов, Д. Адамс, Й. Ръомби, П. Георгиев, Д. Гърбов, Р. Пачеко-Руиз, Ф. Педротти, З. Георгиева. Подводни археологически разкопки в акваторията пред устието на р. Ропотамо. – В: Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 743–746.

Димитров и др. 2020: К. Димитров, Д. Адамс, Й. Ръомби, К. Бъчваров, П. Георгиев, В. Драганов. Подводни археологически разкопки (Ранна бронзова епоха, Античност, османски период) в залива пред устието на р. Ропотамо, обл. Бургас. – В: Археологически открития и разкопки през 2019 г., I. София, 2020, 369–376.

Димитров и др. 2021а: К. Димитров, П. Георгиев, Н. Прахов, М. Дамянов, К. Велковски. Спасително подводно археологическо проучване в акваторията на пристанище Созопол. – В: Археологически открития и разкопки през 2020. София, 2021, 113–118.

Димитров и др. 2021б: К. Димитров, П. Геор-

- гиев, Н. Прахов, М. Гюрова, Н. Карастоянова. Подводни археологически разкопки в залива пред устието на р. Ропотамо. – В: Археологически открития и разкопки през 2020. София 2021, 353–358.
- Димитров и др. под печат:** К. Димитров, М. Дамянов, П. Георгиев, Н. Прахов, К. Велковски. Подводни археологически разкопки в пристанище Созопол, сектор „Изток“. – В: Археологически открития и разкопки през 2021.
- Иванов 1973:** И. Иванов. Праисторическо наколно селище Страшимирово-2. – Известия на народния музей Варна, IX /XXIV/, 1973, 285–288.
- Иванов 1978:** И. Иванов (1978). Раннохалколитни гробове до град Варна. – Известия на народния музей Варна, XIV(XXIX), 1978, 81–93.
- Иванов 1980:** И. Иванов. Подводно изследване на наколно селище при ТЕЦ „Варна“. Археологически открития и разкопки през 1979 г. София: 35–37.
- Иванов 1985:** И. Иванов. Подводни проучвания на наколно селище „Арсенала“. – В Археологически открития и разкопки през 1984 г. София, 1985, 289–291.
- Иванов 1987:** И. Иванов. Подводни археологически проучвания на селище „Арсенала“. – В: Археологически открития и разкопки през 1986 г. София 1987, 281–283.
- Карайотов и др. 1989:** И. Карайотов, А. Петков, Х. Ангелова. Подводни археологически проучвания в залива пред устието на река Ропотамо. – В: Археологически открития и разкопки през 1988 година. Кърджали 1989, 175.
- Карайотов 1990:** И. Карайотов. Подводни археологически проучвания в залива пред устието на р. Ропотамо. – В: Археологически открития и разкопки през 1989. Кюстендил 1990, 178–179.
- Лазаров 1975:** М. Лазаров. Потъналата флотилия. Варна, 1975.
- Лазаров 2009:** М. Лазаров. Древното корабоплаване по Западното Черноморие. Варна, 2009.
- Лещаков 2006:** К. Лещаков. Тракия през бронзовата епоха. – Годишник на Софийски университет, Исторически факултет, специалност Археология, 3, 2006, 141–217.
- Лещаков, Класнаков 2008:** П. Лещаков, М. Класнаков, М. Аварийни археологически разкопки на обект УПИ 8038 в м. Буджака, гр. Созопол, Бургаска област. – В: Археологически открития и разкопки през 2007. София, 2008, 54–57.
- Лещаков и др. 2009:** П. Лещаков, М. Класнаков, Д. Недев. Спасителни археологически разкопки на праисторически обект в местността Аклади чеири, село Черноморец. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 година. София, 2009, 74–77.
- Лещаков и др. 2015:** П. Лещаков, Г. Самичкова, Д. Недев, Й. Илиева, Ц. Славкова. Спасителни археологически разкопки на къснонеолитни и антични структури в УПИ I–1017, кв. 87, „Реконструкция на градски стадион, подобект Подземен паркинг север“, гр. Созопол. – В: Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 76–78.
- Маргос 1961а:** А. Маргос. Към въпроса за датиране на наколните селища край Варненското езеро. – Известия на варненското археологическо дружество, XII, 1961, 1–6.
- Маргос 1961б:** А. Маргос. Открити следи от нови наколни селища във Варненското езеро. – Известия на варненското археологическо дружество, XII, 1961, 128–131.
- Маргос 1965:** А. Маргос, А. Нови находки от наколното селище при с. Страшимирово, Варненско. – Археология VII, 1965, кн. 7, 57–65.
- Маргос 1973:** А. Маргос. Праисторическо наколно селище Страшимирово-1. – Известия на народния музей Варна, 1973, 267–284.
- Миков 1950:** В. Миков. Следи от наколни селища при Страшимирово. – Известия на археологическия институт, XVII, 1950, 215–218.
- Порожанов 2003:** К. Порожанов. Потъналото селище от ранната бронзова епоха при Урдовиза (разкопки 1986–1988 г.). – Изследвания в чест на ст.н.с. I ст. д.и.н. Хенриета Тодорова. Festschrift für Prof. Dr. Habil. Henrieta Todorova. Сб. Добруджа, 21, 2003, 309–322.

- Прахов и др. 2019:** Н. Прахов, К. Димитров, В. Славчев, В. Комплексно археологическо проучване в акваторията и по бреговете на Варненските езера. – В: Археологически открития и разкопки през 2018. София, 735–737.
- Тодорова-Симеонова 1971:** Х. Тодорова-Симеонова. Късноенеолитният некропол край град Девня, Варненско. – Известия на народния музей Варна VII (XXII), 1971, 3–40.
- Тончева 1972:** Г. Тончева. Хронология на наколните селища край Варна. – В: Първи конгрес на Българското историческо дружество, 1970, I. София 1972, 309–315.
- Тончева, Маргос 1959:** Г. Тончева, А. Маргос. Праисторическото наколно селище при село Езерово, Варненско. – Археология, 1–2, 1959, 96–99.
- Шкорпил, Шкорпил 1921:** Х. Шкорпил, К. Шкорпил. Наколни постройките в езерото. – Известия на варненското археологическо дружество, VII, 1921, 79–89.
- Angelova, Draganov 2003:** H. Angelova, V. Draganov. Underwater archaeological excavations of submerged Late Eneolithic and Early Bronze Age settlements in Kiten and Sozopol (South Bulgarian Black Sea coast). – In: Angelova, H. (ed.) Thracia Pontica, VI.2. In Honorem Mihaili Lazarov, Thracia Pontica Series I. Proceeding of the International Symposium. Sofia 2003, 9–22.
- Boev 1995:** Z. Boev. Eneolithic and Early Bronze Age birds from the sunken settlement at Sozopol Bay (Bulgarian Black Sea Coast). – *Historia Naturalis Bulgarica*, 5, 1995, 51–60.
- Bojadziev 1998:** J. Bojadziev. Radiocarbon Dates from Southeastern Europe and the Cultural Processes During the Fourth Millennium B. C. – In: M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (eds.) In the Steps of James Harvey Gaul. Volume I. James Harvey Gaul. In memoriam. Sofia 1998, 349–370.
- Boyadziev 1995:** Y. Boyadziev. Chronology of prehistoric cultures in Bulgaria. – In: S. Alexandrov, D. Bailey, I. Panayotov (eds.) Prehistoric Bulgaria. Madison, Wisconsin 1995, 149–191.
- Bronk Ramsey 2009:** C. Bronk Ramsey. Bayesian Analysis of Radiocarbon Dates. – *1 Radiocarbon*, 51(1), 2009, 337–360. doi:10.1017/S0033822200033865
- Dimitrov 2002:** K. Dimitrov. Die Metallfunde aus den Gräberfeldern von Durankulak. In: Todorova, H. (ed.) Durankulak, Band II, Teil 1, Die Prähistorischen Gräberfelder. Sofia 2002, 127–158.
- Dimitrov et al. 2020:** K. Dimitrov, V. Draganov, N. Prahov. Submerged prehistoric settlements along the South Bulgarian Black Sea coast. – In: R. Krauss, E. Pernicka, R. Kunze, K. Dimitrov, P. Leshtakov (eds.) Prehistoric Mining and Metallurgy at the Southeast Bulgarian Black Sea Coast. Tübingen 2020, 185–245.
- Draganov 1995:** V. Draganov. Submerged coastal settlements from the Final Eneolithic and the Early Bronze Age in the Sea around Sozopol and Urdoviza Bay near Kiten. – In: S. Alexandrov, D. Bailey, I. Panayotov (eds.) Prehistoric Bulgaria. Madison, Wisconsin 1995, 225–241.
- Draganov 1998:** V. Draganov. The present state of Eneolithic research in northeastern Bulgaria and Thrace. – In: M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (eds.) In the Steps of James Harvey Gaul. Volume I. James Harvey Gaul. In memoriam. Sofia 1998, 203–221.
- Filipova-Marinova 2007:** M. Filipova-Marinova. Archaeological and paleontological evidence of climate dynamics, sea-level change, and coastline migration in the Bulgarian sector of the Circum-Pontic region. – In: V. Yanko-Hombach, A. Gilbert, N. Panin, P. Dolukhanov (eds.) The Black Sea flood question: Changes in coastline, climate, and human settlement. Dordrecht 2007, 453–481.
- Filipova-Marinova et al. 2011:** M. Filipova-Marinova, L. Giosan, H. Angelova, A. Preisinger, D. Pavlov, S. Vergiev. Palaeoecology of submerged prehistoric settlements in Sozopol Harbour, Bulgaria. – In: J. Benjamin, C. Bonsall, C. Pickard, A. Fischer (eds.) Submerged Prehistory. Oxford 2011, 230–244.
- Flaux 2016:** C. Flaux. An Early Bronze Age pile-dwelling settlement discovered in Alepu lagoon (municipality of Sozopol, department of Burgas), Bulgaria. – *Méditerranée*, 126, 2016, 57–70.

- Gatsov 1984:** I. Gatsov. Technology and typology of cores from Epipalaeolithic collection "Pobiti kameni", Dikilithash. – *Archaeologia Interregionalis* 5, 1984, 135–151.
- Gatsov 1988:** I. Gatsov. Early Holocene Flint Assemblages from the Bulgarian Black Sea Coast. – In: C. Bonsal (ed.) *Mesolithic in Europe*. Glasgow 1988, 471–475.
- Gatsov, Özdoğan 1994:** I. Gatsov, M. Özdoğan. Some Epi – Palaeolithic Sites in NW Turkey. – *Anatolica* 20, 1994, pp. 97–120.
- Gatsov, Schwarzberg 2006:** I. Gatsov, H. Schwarzberg (eds) *Aegean, Marmara, Black Sea : the present state of research on the early Neolithic*. Proceedings of the session held at the EAA 8th annual meeting at Thessaloniki, 28th September 2002. Langenweissbach 2006.
- Georgiev et al. 1991:** M. Georgiev, A. Petkov, N. Nenov, D. Georgiev, C. Angelova. Prospecting of underwater archaeological sites using geophysical methods. – In: M. Lazarov, M. Tatcheva, C. Angelova, M. Georgiev (eds.) *Tracia Pontica IV*. Quatrième symposium international, Sozopol 6–12 octobre 1988. Sofia 1991, 451–470.
- Görsdorf, Bojadžiev 1996:** J. Görsdorf, J. Bojadžiev. Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. Berliner 14C-Datierungen von bulgarischen archäologischen Fundplätzen. – *Eurasia Antiqua*, 2, 1996, 105–173.
- Grant 2018:** M. Grant. Black Sea MAP Dating. Ropotamo. Unpublished report. COARS, University of Southampton 2018.
- Ivanov 1993:** I. Ivanov. A la question de la localisation et des études des sites submergés dans les lacs de Varna. – *Pontica*, 26, 1993, 19–26.
- Karayotov 1990:** I. Karayotov. The antique and the mediaeval port at the mouth of the river Ropotamo. – In: V. Najdenova, P. Petrov, V. Velkov (eds.) *Studies Settlement Life in Ancient Thrace*. *Terra Antiqua Balcanica*, 5, 1990, 64–66.
- Karayotov 1992:** I. Karayotov. Explorations archéologiques sous-marines dans la baie devant l'embouchure du Ropotamo (1985–1986). – In: V. Gyuzelev (ed.) *Bulgaria Pontica Medii Aevi*. Actes du III-ème colloque international, Nessébar, 27–31 mai 1985. Sofia 1992, 277–279.
- Karayotov 2002:** I. Karayotov. Nouveaux monuments des villes antiques du littoral Ouest de la Mer Noire. – In: P. Гичева, К. Рабаджиев (eds.) Πιτύη (Pitye). *Studia in honorem Prof. Ivani Marazov/ Изследвания в чест на проф. Иван Маразов*. Sofia 2002, 558–567.
- Kislov 2018:** A. Kislov. On the interpretation of century–millennium–scale variations of the Black Sea level during the first quarter of the Holocene. – *Quaternary International*, 465, 2018, 99–104.
- Kislov, Toropov 2011:** A. Kislov, P. Toropov. Modeling extreme Black Sea and Caspian Sea levels of the past 21,000 years with general circulation models. – In: I. Buynevich, V. Yanko-Hombach, S. Gilbert, R. Martin (eds.) *Geology and Geoarchaeology of the Black Sea Region: Beyond the Flood Hypothesis*. Special Paper of the Geological Society of America, 473, 2011, 27–32.
- Kuniholm et al. 1998:** P. Kuniholm, B. Kromer, S. Tarter, C. Griggs. An early Bronze Age settlement at Sozopol, near Burgas, Bulgaria. – In: M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (eds.) *In the Steps of James Harvey Gaul. Volume I. James Harvey Gaul. In memoriam*. Sofia 1998, 399–409.
- Kuniholm et al. 2007:** P. Kuniholm, M. Newton, B. Kromer. Dendrochronology of submerged Bulgarian sites. – In: V. Yanko-Hombach, A. Gilbert, N. Panin, P. Dolukhanov (eds.) *The Black Sea Flood Question: Changes in Coastline, Climate, and Human Settlement*. Dordrecht 2007, 483–488.
- Lericolais et al. 2011:** G. Lericolais, F. Guichard, C. Morigi, I. Popescu, C. Bulois, H. Gillet, W. Ryan. Assessment of Black Sea water-level fluctuations since the Last Glacial Maximum. – In: I. Buynevich, V. Yanko-Hombach, A. Gilbert, R. Martin (eds.) *Geology and Geoarchaeology of the Black Sea Region: Beyond the Flood Hypothesis*. Special Paper of the Geological Society of America, 473, 2011, 1–18.
- Leshtakov 1994:** K. Leshtakov. The detachment of the Early Bronze Age ceramics along the South Bulgarian Black Sea coast. 1, *Urdoviza EBA pottery*. – In: M. Lazarov, C. Angelova, C.

- (eds.) *Thracia Pontica V. Actes du symposium international 7–12 octobre 1991*. Varna 1994, 23–38.
- Leshtakov 2010:** P. Leshtakov. Two prehistoric sites on the southern Bulgarian Black Sea coast. – Special Issue „Archaeology in Bulgaria, 2007–2009“. *American Journal of Archaeology*, 114, 2010, 734–736.
- Leshtakov et al. 2020a:** P. Leshtakov, M. Klasnakov, G. Samichkova, K. McSweeney. The prehistoric site Akladi Cheiri, Chernomorets. – In: R. Krauss, E. Pernicka, R. Kunze, K. Dimitrov, P. Leshtakov (eds.) *Prehistoric Mining and Metallurgy at the Southeast Bulgarian Black Sea Coast*. Tübingen: 2020, 89–120.
- Leshtakov et al. 2020b:** P. Leshtakov, K. Dimitrov, J. Abele, R. Kunze, R. Krauss. Catalogue of investigated archaeological sites and mining places. – In: R. Krauss, E. Pernicka, R. Kunze, K. Dimitrov, P. Leshtakov (eds.) *Prehistoric Mining and Metallurgy at the Southeast Bulgarian Black Sea Coast*. Tübingen: 2020, 339–405.
- Nicholas et al. 2011:** W. Nicholas, A. Chivas, C. Murray-Wallace, D. Fink. Prompt transgression and gradual salinisation of the Black Sea during the early Holocene constrained by amino acid racemization and radiocarbon dating. *Quaternary Science Reviews*, 30, 2011, 3769–3790.
- Orsel, Orsel 1991:** C. Orsel, A. Orsel. Analyses dendrochronologiques de bois provenant du site lacustre d'Arsénala à Varna (Bulgarie). – In: M. Lazarov, M. Tatcheva, C. Angelova, M. Georgiev (eds.) *Thracia Pontica IV. Quatrième Symposium International 6–12 Octobre 1988, Sozopol*. Sofia 1991, 145–160.
- Peev 2004:** P. Peev. Submerged Prehistoric Settlements along the Western Black Sea Coast: the Problem of Situation. – In: H. Dobrzanska, E. Jerem, T. Kalicki (eds.) *The Geoarchaeology of River Valleys*. *Archaeoliqua*, Series Minor 18. Budapest 2004, 161–169.
- Peev 2008:** P. Peev. Underwater sites in the area of cape Shabla (North-East Bulgaria). – In: R. Kostov, B. Gaydarska, M. Gurova (eds.) *Geoarchaeology and Archaeomineralogy*. *Proceedings of the International Conference, 29–30 October 2008 Sofia*. Sofia, 2008, 303–304.
- Peev, Slavchev 2018:** P. Peev, V. Slavchev. Bulgaria. Burials and wooden settlement structures. – In: A. Fischer, L. Pedersen (eds.) *Oceans of archaeology*. Aarhus, 2018, 94–99.
- Peev et al. 2020:** P. Peev, R. Farr, V. Slavchev, M. Grant, J. Adams, G. Bailey. Bulgaria: Sea-Level Change and Submerged Settlements on the Black Sea. – In: G. Bailey, N. Galanidou, H. Peeters, H. Jöns, M. Mennenga (eds.) *The Archaeology of Europe's Drowned Landscapes*. *Costal Research Library*, 35. Cham, 2020, 393–412.
- Pernicka et al. 1997:** E. Pernicka, F. Begemann, S. Schmitt-Strecker, H. Todorova, I. Kuleff. Prehistoric copper in Bulgaria. – *Eurasia Antiqua*, 3, 1997, 41–180.
- Porozhanov 1991:** K. Porozhanov. Le site submergé d'Ourdoviza. – In: M. Lazarov, M. Tatcheva, C. Angelova, M. Georgiev (eds) *Thracia Pontica IV. Quatrième Symposium International 6–12 Octobre 1988, Sozopol*. Sofia, 109–112.
- Reimer et al. 2020:** P. Reimer, W. Austin, E. Bard, A. Bayliss, P. Blackwell, B. Ramsey, M. Butzin, H. Cheng, R. Edwards, M. Friedrich, P. Grootes, T. Guilderson, I. Hajdas, T. Heaton, A. Hogg, K. Hughen, B. Kromer, W. Manning, R. Muscheler, J. Palmer, C. Pearson, J. van der Plicht, R. Reimer, D. Richards, E. Scott, J. Southon, C. Turney, L. Wacker, F. Adolphi, U. Büntgen, M. Capano, S. Fahrni, A. Fogtmann-Schulz, R. Friedrich, P. Köhler, S. Kudsk, F. Miyake, J. Olsen, F. Reinig, M. Sakamoto, A. Sookdeo, S. Talamo (2020). The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon*, 62(4), 2020, 725–757. doi:10.1017/RDC.2020.41
- Ribarov 1991:** G. Ribarov. The osteological material from the sunken settlement at Ourdoviza. – In: M. Lazarov, M. Tatcheva, C. Angelova, M. Georgiev (eds) *Thracia Pontica IV. Quatrième Symposium International 6–12 Octobre 1988, Sozopol*. Sofia: 1991, 113–118.
- Spasov, Iliev 1997:** N. Spasov, N. Iliev (1997). Animal Remains from the Submerged Late Eneolithic-Early Bronze Age Settlement in Sozopol (South Bulgarian Black Sea Coast). – In: M. Lazarov, C. Angelova (eds.) *Thracia Pontica VI.1. Thracia Pontica Series I: La Thrace et les*

- sociétés maritimes anciennes. Proceeding of the International Symposium, 18–24 September 1994 Sozopol. Sozopol 1997, 287–314.
- Stanimirov 2003:** S. Stanimirov. Underwater Archaeological Sites from Ancient and Middle Ages along the Bulgarian Black Sea Coast – Classification. – *Archaeologia Bulgarica*, 1, 2003, 1–34.
- Tsirtsoni 2016:** Z. Tsirtsoni. The Human Face of Radiocarbon: Reassessing Chronology in Prehistoric Greece and Bulgaria, 5000–3000 cal BC. Lyon 2016.
- Todorova 2015:** H. Todorova. The Neolithic, Eneolithic and Transitional period in Bulgarian prehistory. – In: S. Alexandrov, D. Bailey, I. Panayotov. (eds.) *Prehistoric Bulgaria*. Madison, Wisconsin 2015, 79–97.
- Todorova 2003:** H. Todorova. Prehistory of Bulgaria. – In: D. Gramenos (ed.) *Recent Research in the prehistory of the Balkans*. Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece 3. Thessaloniki 2003, 257–328.
- Todorova, Tončeva 1975:** H. Todorova, G. Tončeva. Die äneolitische Pfahlbausiedlung bei Ezerovo im Varnasee. – *Germania*, 53, 1975, 30–46.
- Tončeva 1981:** G. Tončeva. Un habitat lacustre de l'Âge du bronze ancien dans les environs de la ville de Varna (Ezerovo II). – *Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Nouvelle Série* 25, 41–62.
- Vasileva 2018:** H. Vasileva. From the Bottom of the Sea: The Early Bronze Age Ceramics from Sozopol and Urdoviza. – *Pontica*, 51, 2018, 135–149.
- Vasileva 2019:** H. Vasileva. A Comparison between the decoration of the Early Bronze Age ceramics from Northern and the Southern part of the West Pontic Area. – *Muzeul Olteniei Craiova. Oltenia. Studii și comunicări. Archeologie-Istorie*, 26, 2019, 50–69.
- Yanko-Hombach et al. 2007a:** V. Yanko-Hombach, A. Gilbert, N. Panin, P. Dolukhanov (eds.) *The Black Sea Flood Question: Changes in Coastline, Climate and Human Settlement*. Berlin 2007.
- Yanko-Hombach et al. 2007b:** V. Yanko-Hombach, A. Gilbert, P. Dolukhanov, P. Controversy over the great flood hypotheses in the Black Sea in light of geological, paleontological, and archaeological evidence. – *Quaternary International*, 167, 2007, 91–113.
- Zmeykova 1991:** I. Zmeykova. Certains aspects des problèmes concernant la terminologie, la chronologie et la caractéristique culturelle des palafittes du bronze ancien près de Varna. – In: M. Lazarov, M. Tatcheva, C. Angelova, M. Georgiev (eds.) *Thracia Pontica IV. Quatrième Symposium International 6–12 Octobre 1988*, Sozopol. Sofia 1991, 137–144.

Таблица 1. Селищата от праисторическите влажни зони от варненския район (Варненско и Белославско езеро). Всички селища са открити случайно през XX век по време на индустриални изкопни работи в езерата при изграждане на пристанища и канали, диги и ж.п. линии. Във всички селища са открити дървени колове, поради което са известни като праисторически „наколни селища“. Селищата са датирани по керамика: КХ – Късен халколит, РБЕ – Ранна бронзова епоха, КБЕ – Късна бронзова епоха.

Но. на Обр. 2	Название на селището по обобщаващата публикация на Иван Иванов (Ivanov 1993)	Други названия на селището	Дата на откриване, археологически проучвания	Местоположение и връзка с други археологически обекти	Дълбочина под съвр. морско ниво	Характерни находки	Датировка	Публикации
1	Родопа	Аспарухово	1964	На южния бряг на Варненското езеро, на пясъчната коса между езерото и морето	- 8,5–9,0 м	Дървени колове	Бронзова епоха?	Маргос 1965; Маргос 1969; Тончева 1972; Ivanov 1993; Лазаров 2009
1	-	Селище срещу ТЕЦ-а, стария канал	1968, 2018	В СИ част на Варненското езеро, близо до КХ некропол Варна III	- 6,5 м	Дървени колове, керамика	КБЕ	Тончева, 1972; Прахов et al. 2019
1	Фабрика „Христо Ботев“	Фабрика „Васил Коларов“, „Васил Коларов“, Варна I, Варна II	1937, 1960	В СИ част на Варненското езеро, близо до КХ некропол Варна III	- 7,0 м	Керамика и др. арх. материали	РБЕ	Маргос 1961а; Маргос 1961б; Тончева 1972; Ivanov 1993; Лазаров 2009
2	Морфлот	Варна I, Максуда – Божков чаир, фабрика „Янко Костов“, Фабрика „Родопа“, Варна 2	1960, 2010	На СИ бряг на Варненското езеро, на 150 – 200 м от КХ некропол Варна I	- 2,0–4,0 м (?)	Дървени колове, керамика	КХ, РБЕ	Маргос 1961а; Маргос 1961б; Тончева 1972; Ivanov 1993; Лазаров 2009

3	Тополите	–	1987	На С бряг на Варненското езеро	- 6 м	Керамика	РБЕ	Ivanov 1993; Лазаров 2009
4	Езерово I	Езерево – ж.п. гарата, Езерово IV, енеолитно селище Езерово	1966, 1967–1968	На С бряг на Варненското езеро, близо до ТЕЦ Варна. Погребална могила от РБЕ на 900 м.	ок. - 7,5– 8,5 м	Дървени колове, керамика и др. арх. материали	КХ, КБЕ	Тончева 1968; Тончева 1972; Todorova, Tončeva 1975; Tončeva 1981; Zmeykova 1991; Ivanov 1993; Лазаров 2009
4	Езерово II	Езерово, Езерово 3, селище при ТЕЦ Варна, Езерово – ж.п. гарата	1966, 1967–1968, 2018	На С бряг на Варненското езеро, успоредно на кея на ТЕЦ Варна. Наблизо - единично погребение от КХ	- 6,5 – 8,5 м (РБЕ)	Дървени колове, керамика и др. арх. материали	КХ, РБЕ	Тончева 1968; Маргос 1969; Tončeva 1981; Zmeykova 1991; Ivanov 1993; Boyadziev 1995; Лазаров 2009; Прахов et al. 2019
5	Арсенала	–	1976, 1978–1979; археологически огледи 1979; археологически разкопки 1984–1986	На Ю бряг на Варненското езеро, И от селището Лъджата, близо до вливането на палео-Провадийска река във Варненското езеро. Погребална могила от РБЕ на 600 м	- 2,5–8,0 м	Дървени колове, керамика	КХ, РБЕ	Иванов 1980; Божилова & Иванов, 1985; Иванов 1985; Иванов 1987; Orsel 1991; Ivanov 1993; Лазаров 2007
5	Лъджата	Езерово – Боаза, Езерово I, Езерово II, Езерово III	1958	На Ю бряг на Варненското езеро, близо до канала към Белославското езеро, близо до вливането на палео-Провадийска река във Варненското езеро. Погребална могила от РБЕ на 600 м	- 6,5–7,0 м	Дървени колове, керамика и др. арх. материали	РБЕ	Тончева, Маргос 1959; Маргос 1960; Маргос 1960a; Маргос 1960b; Маргос, Тончева 1962; Тончева 1968; Тончева 1972; Tončeva 1981; Маргос 1985; Zmejkoва 1991; Ivanov 1993; Лазаров 2007
6	Страши-мирово 1	Страшимирово - Изток	1921, 1957, 1969–1970	В най-западната част на Варненското езеро, на канала към Белославското езеро, на брега на палео-Провадийска река при вливането ѝ във Варненското езеро. Единично погребение от КХ, могила от РБЕ на 1600 м	- 3,5–4,5 м	Дървени колове, керамика и др. арх. материали и находки, свързани с обработка на мед	КХ, РБЕ	Шкорпил & Шкорпил 1921; Миков 1950; Маргос 1965; Тончева 1972; Маргос 1973; Ivanov 1993; Лазаров 2007
6	Страши-мирово 2	Страшимирово - Запад	1970	В най-западната част на Варненското езеро, на канала към Белославското езеро, на брега на палео-Провадийска река при вливането ѝ във Варненското езеро. Единично погребение от КХ, могила от РБЕ на 1600 м	- 3,3 м	Дървени колове, керамика	РБЕ	Тончева 1972; Иванов 1973; Ivanov 1993; Лазаров 2007

7	Белослав	–	1970	В средата на канала между Варненското и Белославското езеро, срещу стъklarската фабрика	?	Керамика	РБЕ	Ivanov 1993; Лазаров 2007
8	Повеляново	–	1970, 1975–1976	В най-западната част на Белославското езеро	- 2,0–6,5 м	Дървени колове, керамика	КХ, РБЕ	Тончева 1972; Ivanov 1993; Лазаров 2007; Parvanov 2019
9, 10	Девня	Повеляново	1971	В най-западната част на Белославското езеро, вероятно е свързано с КХ некропол Девня	?	Керамика, дървени колове (?)	КХ	Тодорова-Симеонова 1971
11	Балтата	–	1970–1971	В мочурлив район в най-западната част на Белославското езеро, близо до едно от коритата на палео-Провадийска река	4,2–4,4	Дървени колове, керамика	РБЕ	Ivanov 1993; Лазаров 2007

Табл. 2. Радиовъглеродни дати, споменати в текста, подредени по обекти и по лабораторни номера, калибрирани с OxCal 4.4 (Bronk Ramsey 2009), IntCal20 атмосферна крива (Reimer et al. 2020). Дати, които се отклоняват от археологическите датировки, както и такива, правени специално за датиране на дендрохронологични криви, не са включени (Созопол и Урдовиза (Китен) Kuniholm et al. 1998; Kuniholm et al. 2007). За Ропотамо, където дендрохронологичният анализ все още продължава, ¹⁴C-датите на най-външните пръстени на проби от колове са включени в таблицата, тъй като те са показателни за датите на изсичане на дървета, т.е. за една или няколко строителни фази.

Обект и археологическо проучване	Лабораторен №	Изследван материал	Възраст BP	Cal 2 σ (95,4 %) BC	Контекст на пробата/ датирано събитие	Публикация
Езерово II	Bln-2391	Въглен	4155 ± 60	2889–2576	Без данни	Boyadziev 1995
Езерово II	Ki-89	Въглен	4210 ± 60	2916–2584	Без данни	Boyadziev 1995
Пристанище Созопол, сондаж Sz- I	OS-57882	Въглен	5170 ± 30	4049–3820	Долно ниво, първа фаза на обитаване	Filipova-Marinova et al. 2011
Пристанище Созопол, сондаж Sz- I	OS-58077	Въглен	4560 ± 40	3491–3101	Горно ниво, втора фаза на обитаване	Filipova-Marinova et al. 2011
Пристанище Созопол, сондаж Sz-D	VERA-1652	Парче дърво	5310 ± 40	4315–3997	Долно ниво, първа фаза на обитаване	Filipova-Marinova et al. 2011
Блато Алепу, Сондаж от 2012, ядка SOZ-7	Lyon-10429	Въглен	4505 ± 30	3353–3098	Пласт с органика, фаза на обитаване	Flaux et al. 2016
Блато Алепу, Сондаж от 2012, ядка SOZ-7 bis	Lyon-10430	Дървена пръчка	4550 ± 30	3371–3102	Обработено дърво, беловина, част от конструкция (?)	Flaux et al. 2016
Блато Алепу, Сондаж от 2012, ядка SOZ-7 ter(2)	Lyon-10871	Въглен	4475 ± 30	3341–3029	Пласт с органика, фаза на обитаване	Flaux et al. 2016
Блато Алепу, Сондаж от 2012, ядка SOZ-7 ter(1)	Lyon-10873	Въглен	4525 ± 30	3362–3102	Пласт с органика, фаза на обитаване	Flaux et al. 2016
Блато Алепу, Сондаж от 2012, ядка SOZ-7	Lyon-10875	Въглен и органични макро-останки	4525 ± 30	3362–3102	Пласт с органика, фаза на обитаване	Flaux et al. 2016
Блато Алепу, Сондаж от 2012, ядка SOZ-7	Lyon-10876	Въглен	4570 ± 35	3494–3103	Блатна тиня, фаза преди обитаване	Flaux et al. 2016
Блато Алепу, Сондаж от 2012, ядка SOZ-7 ter(2)	Lyon-10877	Въглен и органични макро-останки	4855 ± 30	3706–3531	Блатна тиня, фаза преди обитаване	Flaux et al. 2016
Ропотамо, разкопки 2017, пл. кв. T2	SUERC-77016	Дърво от кол (№ 0)	4474 ± 21	3336–3032	Външни пръстени на дърво (беловина), обработено дърво, част от конструкция	Grant 2018; Вагалински et al. 2018

Ропотамо, разкопки 2018, пл. кв. Т3	SUERC-84589	Дърво от кол (№ 3)	4390 ± 34	3264–2907	Външни пръстени на дърво (беловина), обработено дърво, част от конструкция	Grant 2018
Ропотамо, разкопки 2018, пл. кв. Т3	SUERC-84596	Дърво от кол (№7)	4386 ± 34	3261–2907	Външни пръстени на дърво (беловина), обработено дърво, част от конструкция	Grant 2018
Урдовиза (Китен), разкопки 1989, пласт III, пл. кв. А3	Bln-4111	Дърво от кол (№ 6)	4170 ± 50	2891–2584	Културен пласт, фаза на обитаване	Görsdorf, Bojadžiev 1997
Урдовиза (Китен), разкопки 1989, пласт III, пл. кв. А	Bln-4112	Дърво от кол (№ 3)	4050 ± 50	2858–2466	Културен пласт, фаза на обитаване	Görsdorf, Bojadžiev 1997
Урдовиза (Китен), разкопки 1989, пласт III, пл. кв. А	Bln-4114	Дърво от кол (№ 13)	3980 ± 60	2837–2291	Културен пласт, фаза на обитаване	Görsdorf, Bojadžiev 1997
Урдовиза (Китен), разкопки 1989, пласт III, пл. кв. А3	Bln-4115	Овъглен дървен кол (без №)	4040 ± 50	2857–2462	Културен пласт, фаза на обитаване	Görsdorf, Bojadžiev 1997
Урдовиза (Китен), разкопки 1989, пласт III, пл. кв. В	Bln-4117	Овъглен дървен кол (№ 24)	4060 ± 50	2861–2468	Културен пласт, фаза на обитаване	Görsdorf, Bojadžiev 1997
Урдовиза (Китен), разкопки 1989, пласт III, пл. кв. В	Bln-4118	Овъглен дървен кол (№ 64)	4070 ± 60	2868–2470	Културен пласт, фаза на обитаване	Görsdorf, Bojadžiev 1997
Урдовиза (Китен), разкопки 1989, пласт III, пл. кв. В	Bln-4119	Овъглен дървен кол (№ 16)	4160 ± 50	2886–2582	Културен пласт, фаза на обитаване	Görsdorf, Bojadžiev 1997